

Andrzej HOŁASEK*

ROLA PONTYFIKATU CYRYŁA (412-444) W PROCESIE UMACNIANIA POTĘGI PATRIARCHY¹ ALEKSANDRYJSKIEGO W KOŚCIELE WCZESNOBIZANTYŃSKIM

W *Clavis Patrum Graecorum*, opracowanym przez Maurice'a Geerarda, znajdujemy spis ogromnej spuścizny pisarskiej, jaką pozostawił po sobie Cyryl, biskup Aleksandrii². Jego dzieła teologiczne wciąż cieszą się powszechnym uznaniem i jest on zaliczany w poczet Ojców Kościoła³. Niewątpliwie jest to postać, która od zawsze budziła wiele kontrowersji. Już jemu współcześni często krytykowali metody, jakimi posługiwał się w zarządzaniu egipskim Kościołem. Izydor z Peluzjum (ok. 360-431/451) napisał w liście do Cyryła:

„Mścisz się na własnych wrogach, a nie szukasz prawowiernie tego, co należy do Chrystusa”⁴.

Teodoret z Cyru (ok. 393-460) po jego śmierci wyraził natomiast taką opinię:

„Żywi są zachwyceni. Zmarłym być może jest przykro, lękają się bowiem, że

* Mgr Andrzej Hołasek – doktorant przy Katedrze Historii Bizancjum w Instytucie Historii na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego; e-mail: aholasek@onet.eu.

¹ Wnikliwy i obeznany z historią Kościoła czytelnik, może się czuć zaskoczony, że używam w tym artykule tytułu „patriarcha”. Powodem tego zdumienia może być fakt, że termin ten w sensie technicznym zastosowano po raz pierwszy na soborze w Chalcedonie w 451 r., natomiast do powszechnego użytku w terminologii kościelnej, wszedł on dopiero w VI wieku. Jego użycie przede mną służy urozmaiceniu stosowanej nomenklatury oraz zaakcentowaniu faktu, iż omawiane poniżej wydarzenia doprowadziły w ostateczności do wyłonienia się patriarchatów w Aleksandrii, Antiochii i Konstantynopolu. W tym względzie idę za przykładem innych historyków Kościoła, którzy pamiętają, że w IV i V wieku istniała wspomniana instytucja, chociaż wówczas nie było dla niej osobnej nazwy, por. E. Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 1994, 56.

² Por. *Clavis Patrum Graecorum*, III: *A Cyrillo Alexandrino ad Joannem Damascenum*, cura et studio M. Geerard, Turnhout 1979, s. 1-57 (nr 5200-5438).

³ Por. H. Campenhausen, *Ojcowie Kościoła*, tłum. K. Wierszyłowski, Warszawa 1998², 126.

⁴ Isidorus Pelusiota, *Epistola* 1, 310, PG 78, 361C, tłum. L. Małunowiczówna; Izydor z Peluzjum, *Do Cyryła Aleksandryjskiego*, w: *Antologia listu starochrześcijańskiego*, t. 1: *Listy z dziedziny kierownictwa duchowego*, STCh 2, red. L. Małunowiczówna, Lublin 1978, 258; por. P. Évieux, *Isidore de Péluse*, Théologie Historique 99, Paris 1995, 82-83.

obarczeni będą jego towarzystwem [...]. Niech cech grabarzy położy wielki, ciężki kamień na jego grobie, tak by nie powrócił do nas”⁵.

Emocje wokół osoby aleksandryjskiego patriarchy nie słabły także później. Przedstawiona przez niego chrystologia, stała się przyczyną wielu soborowych dysput i zaowocowała pojawieniem się monofizytyzmu⁶. Również i dzisiaj przebieg jego pontyfikatu budzi żywe zainteresowanie. Uczeni prezentują różne stanowiska w kwestii oceny jego postępowania. W niniejszym artykule analizuję treść *Historii Kościoła (Historia Ecclesiastica)* Sokratesa Scholastyka (ok. 380-450) oraz dokumenty zawarte w serii *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, by przedstawić polityczne uwarunkowania pontyfikatu Cyryla⁷. Ponadto próbuję ukazać osobisty stosunek Sokratesa do opisywanych przez niego wydarzeń. Natomiast niewiele miejsca poświęcam na omówienie teologicznych aspektów nauczania patriarchy, gdyż wyczerpująco uczynili to inni badacze⁸. Podstawowym problemem, który mnie nurtuje, jest to, jak dzia-

⁵ Theodoretus Cyrrensis, *Epistola* 180, PG 83, 1490C-1491A, tłum. L. Engelking .Teodoret z Cyru, *List 180*, w: P. Johnson, *Historia chrześcijaństwa*, przeł. L. Engelking i in., Gdańsk 1993, 72.

⁶ Proces kształtowania się nurtu monofizyckiego szczegółowo omówił W.H.C. Frend (1916-2005) w swoim dziele: *The Rise of Monophysite Movement. Chapters in the History of the Church in the Fifth and Sixth Centuries*, Cambridge 1972, passim.

⁷ Por. Socrates, *Historia ecclesiastica*, Sch 477, 493 i 505-506 = GCS NF 1 = PG 67, 29-842B, tłum. S. Kazikowski: Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła*, wstępem poprzedziła E. Wipszycka, komentarzem opatrzył A. Ziółkowski, Warszawa 1986; *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, t. 1: *Concilium Universale Ephesenum*, vol. 1-5, ed. E. Schwartz, Berolini – Lipsiae 1922–1930.

⁸ Por. A. Gardner, *Religious Disunion in the Fifth Century*, w: *Cambridge Medieval History*, vol. 1: *The Christian Roman Empire and the Foundation of the Teutonic Kingdoms*, planned by J.B. Bury, ed. by H.M. Gwatkin – J.P. Whitney, Cambridge 1936, 494-503; G. Jouassard, *Une intuition fondamentale de saint Cyrille d'Alexandrie dans les premières années de son épiscopat*, REB 11 (1953) 175-186; M. Anastos, *Nestorius was Orthodox*, DOP 16 (1962) 119-140; B. Mathew, *The Christian Background*, w: *Cambridge Medieval History*, vol. 4: *The Byzantine Empire*, Part 1: *Byzantium and Its Neighbours*, planned by J.B. Bury, ed. by J.M. Hussey, Cambridge 1966, 52-54; K. Bihlmeyer – H. Tüchle, *Historia Kościoła*, t. 1: *Starożytność chrześcijańska*, tłum. J. Klenowski, Warszawa 1971, 272-278, przyp. 1; R.A. Norris, *Christological Models in Cyril of Alexandria*, StPatr 13 (1975) 255-268; L.R. Wickham, *Cyril of Alexandria and the apple of Discord*, StPatr 15 (1984) 378-392; J.N.D. Kelly, *Początki doktryny chrześcijańskiej*, tłum. J. Mrukówna, Warszawa 1988, 232-245; Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, s. 204-218; J.A. McGuckin, *St. Cyril of Alexandria. The Christological Controversy. Its History, Theology, and Texts*, Supplements to „Vigiliae Christianae” 23, Leiden 1994, passim; C. Bartnik, *Sobór Efesko-Aleksandryjski jako wydarzenie historyczne*, w: *Maryja w tajemnicy Chrystusa*, red. S.C. Napiórkowski – S. Longosz, Biblioteka Mariologiczna 2, Niepokalanów 1997, 30-32; B. Meunier, *Le Christ de Cyrille d'Alexandrie. L'humanité, le salut et la question monophysite*, Théologie Historique 104, Paris 1997, passim; M.O. Boulnois, *Liberté, origine du mal et prescience divine selon Cyrille d'Alexandrie*, REAug 46 (2000) 61-82; N. Russell, *The Doctrine of Deification in the Greek Patristic Tradition*, Oxford 2004, 191-205; S.J. Davis, *Coptic Christology in Practice. Incarnation and Divine Participation in Late Antique and Medieval Egypt*, Oxford 2008, 28-49.

łałość Cyryla wpłynęła na umocnienie pozycji egipskiego patriarchatu we wschodnim Kościele.

1. Początki kariery. Nie znamy dokładnej daty urodzenia Cyryla. Powszechnie przyjmuje się, że miało ono miejsce ok. 375 roku⁹. Urodził się w miejscowości nazywanej w języku koptyjskim Didusja, na terenie Dolnego Egiptu¹⁰. Była to rodzinna miejscowość jego ojca. Matka pochodziła z chrześcijańskiej rodziny zamieszkującej w Memfis, a jej bratem był patriarcha Teofil (385-412)¹¹. Cyryl od wczesnych lat znajdował się pod jego opieką, stąd możemy wyciągnąć wniosek, że od początku był przygotowywany do stanu duchownego. Zapewne wuj zadbał o to, by dorastający młodzieniec zdobył gruntowne wykształcenie. Najpewniej były to podstawy klasycznej edukacji, uzupełnione później wnikliwymi studiami. W jego pismach odnajdujemy, profesjonalnie zastosowane, techniki retoryczne. Biegle władał również attyckim dialektem greki. Niewątpliwie znał też dzieła Platona (428-347) i Arystotelesa (384-322) oraz innych filozofów. Przede wszystkim jednak w swoich dziełach przywoływał pisma Ojców ortodoksji, takich jak Atanazy (ok. 295-373), Dydim Ślepy (313-398), Bazyl z Cezarei (329-379), czy też Grzegorz z Nazjanzu (ok. 330-390). W 403 r. Cyryl towarzyszył swojemu wujowi na tzw. synodzie „Pod Dębem” (403), na którym złożono z urzędu Jana Chryzostoma (ok. 350-407). Być może wtedy był już lektorem i pełnił funkcję sekretarza Teofila¹². W czasie przygotowań do jego obrad, młody Cyryl mógł

⁹ Por. J.M. Szymusiak – M. Starowieyski, SWP 109; E. Stanula, *Cyryl z Aleksandrii*, w: *Encyklopedia kultury bizantyńskiej*, red. O. Jurewicz, Warszawa 2002, 131.

¹⁰ Por. Joannes Niciensis, *Chronica* 79, 11-12, transl. R.H. Charles: *The Chronicle of John, bishop of Nikiou*, Oxford 1916. Obecnie Didusja jest identyfikowana z miejscowością Mahalla el Kobra znajdującą się 75 mil na południowy wschód od Aleksandrii, zob. N. Russell, *Cyryl of Alexandria*, London 2000, s. 4 i s. 204, przyp. 4.

¹¹ O chrześcijańskim pochodzeniu biskupa Teofila dowiadujemy się od Jana z Nikiu (*Chronica* 79, 1). Dlatego Norman Russell (*Cyryl of Alexandria*, s. 4) napisał, że rodzice matki Cyryla i jej brata Teofila byli chrześcijanami. Tego przypuszczenia nie poświadczają jednak inne źródła. Równie dobrze chrześcijanami mogli być jego dalsi krewni. Ponadto informacja powtórzona przez Jana z Nikiu może być tradycją, w której przypisywano wybitnemu biskupowi chrześcijańskie pochodzenie. Na temat życia i działalności Teofila, por. A. Favale, *Teofilo di Alessandria. Scritti, vita e dottrina (345 c.-412)*, Torino 1958, passim; *The Popes of Egypt. A History of the Coptic Church and Its Patriarchs from Saint Mark to Pope Shenouda III*, vol. 1: *The Early Coptic Papacy. The Egyptian Church and Its Leadership in Late Antiquity*, ed. by S.J. Davis – G. Gabra, Cairo 2004, 63-70; N. Russell, *Theophilus of Alexandria*, London 2007, 3-41.

¹² Por. Russell, *Cyryl of Alexandria*, s. 4-6. Program, typy szkół i zasób edukacji późnoantycznej omówiono m.in. w następujących pracach: H.I. Marrou, *Historia wychowania w starożytności*, tłum. S. Łoś, Warszawa 1969, 373-459; E. Szabat, *Wprowadzenie do badań nad edukacją u schyłku starożytności (V-VII w.)*, w: *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, VI, red. P. Janiszewski – E. Wipszycka – R. Wiśniewski, Warszawa 2007, 110-171; R. Criore, *Higher Education in Early Byzantine Egypt: Rhetoric, Latin, and the Law*, w: *Egypt in the Byzantine World, 300-700*, ed. R.S. Bagnall, Cambridge 2007, 47-66; A. Kompa, *Edukacja w Konstantynopolu*,

się uczyć wielkiej kościelnej polityki. Widział jak Teofil pozyskuje sprzymierzeńców, jak kupuje poparcie łapówkami i jak manipuluje argumentami, by innych przekonać do swoich racji. Bez wątpienia synod „Pod Dębem” i związane z nim wydarzenia, zaważyły na stylu posługiwania, jaki przyjął Cyryl w czasie swojego pontyfikatu. Sokrates nie przedstawił faktów dotyczących pochodzenia i młodości patriarchy.

2. Burzliwa elekcja. 15 października 412 r. zmarł biskup Aleksandrii Teofil. Sokrates napisał, że wcześniej zaniemógł i zapadł na śpiączkę¹³. Możemy przypuszczać, że w pałacu patriarchy panowała nerwowa atmosfera. Zapewne odkąd Teofil zaczął chorować, przygotowywano się do wyboru nowego biskupa¹⁴. Nie wiemy, kogo patriarcha upatrywał na swojego następcę. Funkcję archidiacona sprawował wówczas niejaki Tymoteusz (IV/V wiek)¹⁵. Był to wpływowy urząd, gdyż archidiacon pomagał biskupowi w zarządzaniu majątkiem kościelnym i sprawowaniu jurysdykcji. Niejednokrotnie to on zostawał następcą biskupa¹⁶. Jednakże nie wiemy, jaką pozycję w hierarchii duchownej zajmował wówczas Cyryl. Gdy odszedł Teofil, do walki o sukcesję stanęły dwa obozy. Jeden popierał kandydaturę archidiacona Tymoteusza, drugi zaś Cyryla. W mieście wybuchły zamieszki. Sokrates odnotował, że po stronie Tymoteusza stanął *comes rei militaris per Aegyptum*, Abudancjusz (IV/V wiek). Cyryl ostatecznie pokonał zwolenników Tymoteusza i 18 października 412 r. objął urząd patriarchy Aleksandrii¹⁷. Sokrates napisał, że jego pierwszą decyzją było zamknięcie kościołów nowacjan i konfiskata należącego do nich majątku¹⁸. Niektórzy uczeni sugerują, że nowacjan spotkały represje, ponieważ w walce o sukcesję stanęli po stronie archidiacona Tymoteusza¹⁹. Wydarzenia związane z burzliwą elekcją Cyryla stanowiły preludium trzy-

w: *Konstantynopol-Nowy Rzym. Miasto i ludzie w okresie wczesnobizantyńskim*, red. M.J. Leszka – T. Wolińska, Warszawa 2011, 576-642.

¹³ Por. Sokrates, HE VII 7, 1, 1-4, SCh 506, 34, tłum. Kazikowski, s. 503.

¹⁴ Wyniki najnowszych badań na temat procedur wyborów biskupów w Egipcie przedstawiła Ewa Wipszycka w artykule: *Wybory biskupów w Egipcie w V-VII wieku*, „U schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze”, 9 (2010) 189-220.

¹⁵ Por. Sokrates, HE VII 7, 2, 5-6, SCh 506, 34, tłum. Kazikowski, s. 503.

¹⁶ Por. Bihlmeyer – Tüchle, *Historia Kościoła*, t. 1, s. 304.

¹⁷ Por. Sokrates, HE VII 7, 4, 9-10, SCh 506, 34, tłum. Kazikowski, s. 503. Na temat okoliczności, w których Cyryl objął urząd patriarchy Aleksandrii oraz roli, jaką przy tej okazji mogła odegrać administracja cesarska, por. S. Wessel, *Cyril of Alexandria and the Nestorian Controversy: The Making of a Saint and of a Heretic*, Oxford Early Christian Studies, Oxford 2004, 15-22; A. Hołasek, *Kilka uwag o episkopalnej elekcji Cyryla Aleksandryjskiego na marginesie przekazu Sokratesa Scholastyka*, w: *Byzantina Europaea. Księga Jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Waldemarowi Ceranowi*, red. M. Kokoszko – M.J. Leszka, Byzantina Lodziensia 11, Łódź 2007, 149-156.

¹⁸ Por. Sokrates, HE VII 7, 5, 14-17, SCh 506, 36, tłum. Kazikowski, s. 504.

¹⁹ Por. Hołasek, *Kilka uwag o episkopalnej elekcji Cyryla Aleksandryjskiego*, s. 155.

dziestodwuletniego pontyfikatu, który Sokrates ocenił, jako znacznie bardziej nacechowany majestatem, niż miało to miejsce za Teofila²⁰.

3. Konflikt z Żydami i prefektem Orestesem. Zaistniałe w Aleksandrii wypadki musiały mocno zaniepokoić cesarskich doradców. Wraz z elekcją Cyryla została przekreślona szansa na pokój w Egipcie. Wystąpienie biskupa przeciw nowacjanom mogło to tylko potwierdzać. Prawdopodobnie z tego powodu w 412 r. mianowano nowego prefekta Egiptu. Został nim Orestes (IV/V wiek), który był konwertytą, ochrzczonym przez biskupa Attyka w Konstantynopolu (406-425)²¹. Wydaje się, że jego głównym zadaniem było uspokojenie nastrojów w Aleksandrii i „przyległym” Egipcie. Na miejscu Orestes zastał zaostrzający się w ostatnich latach konflikt między Żydami a chrześcijanami. Liczna diaspora żydowska zamieszkiwała w Aleksandrii od momentu jej założenia²². Zajmowała w niej wyjątkową pozycję i cieszyła się wieloma przywilejami. Nie podobało się to niektórym chrześcijanom. Zdarzało się, że Żydzi przyłączali się do sobotniego oglądania występów w teatrze i wtedy dochodziło do awantur. Sokrates napisał, że Żydzi „zamiast oddawać się słuchaniu Prawa przyglądali się występom teatralnym”. O wywoływanie bójek autor obwinił Żydów²³. Jednakże jego spostrzeżenia są w tym względzie bardzo subiektywne. Pisał bowiem z punktu widzenia chrześcijanina. Już sam fakt, że wychodził z założenia, iż samo przychodzenie Żydów w soboty do teatru jest przyczyną sporu, świadczy o braku obiektywizmu w tej sprawie. Dzisiaj już wiemy, że w Aleksandrii obie grupy ponosiły winę za wszczynanie burd²⁴. Dla nas istotny jest jednak fakt, że Orestes został wciągnięty w rozgrywki obu społeczności. Do pewnego momentu udawało mu się utrzymać porządek w mieście. Oczekiwano od niego, że zostanie arbitrem rozstrzygającym kłótnie. Gdy ogłaszał swoje rozporządzenia w teatrze, tłum Żydów głośno oskarżył niejakiego Hieraksa o szpiegowanie prefekta i o sianie wzajemnej nienawiści²⁵. Człowiek ten był nauczycielem oraz klakierem i donosicielem Cyryla²⁶. Orestes, oburzony takim ingerowaniem patriarchy w sprawy państwowe, uwięził Hieraksa i poddał go na śledztwie torturom. Cyryl

²⁰ Por. Socrates, HE VII 7, 4, 10-13, SCh 506, 34-36, tłum. Kazikowski, s. 504.

²¹ Por. tamże VII 14, 4, 9-11, SCh 506, 56, tłum. Kazikowski, s. 513.

²² Por. J. Zieliński, *Jerozolima, Ateny, Aleksandria. Greckie źródła pierwszych nurtów filozofii chrześcijańskiej*, Wrocław 2000, 60-61.

²³ Por. Socrates, HE VII 13, 4, 11-12, SCh 506, 50, tłum. Kazikowski, s. 511.

²⁴ Por. Ch. Haas, *Alexandria in Late Antiquity. Topography and Social Conflict*, Baltimore 1997, 121-127. Na temat napięć, jakie pojawiały się między chrześcijanami a Żydami we wschodniej części Cesarstwa pod koniec IV wieku pisał P. Filipczak, *Bunty i niepokoje w miastach wczesnego Bizancjum (IV wiek n.e.)*, Byzantina Lodziensia 12, Łódź 2009, 154-166.

²⁵ Por. Socrates, HE VII 13, 8, 27-30, SCh 506, 50-52, tłum. Kazikowski, s. 511.

²⁶ Jan z Nikiu (*Chronica* 84, 90-99) przedstawił Hieraksa, jako wnikliwego i inteligentnego chrześcijanina. Jednakże, podobnie jak Sokrates, obwinił Żydów za całe to zajście.

próbował zastraszyć Żydów i groził im karą, jeśli nie zaprzestaną swoich wrogich działań. Skutek był jednak odwrotny. Według historyka, Żydzi zaatakowali chrześcijan i wywołali krwawe zamieszki, w wyniku czego zginęło wielu chrześcijan i Żydów²⁷ Cyryl wykorzystując te zamieszki dokonał konfiskaty synagog i pozwolił rozgrabić żydowskie mienie. Sokrates napisał, że wygnano wszystkich Żydów, co do jednego²⁸. To oczywista przesada, ale jest pewne, że większość z nich opuściła miasto. Cyryl zatem rozprawił się z diasporą żydowską, na czym ucierpiała struktura gospodarcza Aleksandrii, szczególnie w sferze handlu²⁹. Patriarcha pozbył się w ten sposób poważnych przeciwników swojej polityki. Oburzony Orestes wysłał do cesarza raport na temat zaistniałej sytuacji, Cyryl zaś uczynił podobnie. Nie znamy jednak odpowiedzi cesarza, ponieważ Sokrates jej nie zamieścił w swoim dziele. Patriarcha uczynił taktyczny krok i wysłał do Orestesa delegację z propozycją pojednania. Sokrates wyjaśnił, że został do tego przymuszony przez Aleksandryjczyków³⁰. Maria Dzielska precyzuje, że historyk w odniesieniu do ludności użył tutaj słowa λαός i określa nim wyłącznie chrześcijan³¹. Oznacza to, że część chrześcijan oczekiwała od patriarchy poprawnych kontaktów z wysłannikiem cesarskim. Orestes nie chciał jednak słyszeć o żadnym współdziałaniu z Cyrylem. Wówczas biskup podburzył przeciw niemu pięciuset fanatycznych nitryjskich mnichów³². Sokrates uczynił przy tej okazji odniesienie do czasów Teofila, który wcześniej nasłał mnichów na „Wielkich Braci”³³. Cyryl zastosował tę samą metodę, chcąc zapewne zastraszyć prefekta i zmusić go do uległości. Jeden z eremitów zranił Orestesa kamieniem w głowę. Mieszkańcy miasta stanęli w obronie cesarskiego urzędnika, przegonili napastników i schwytali winowajcę o imieniu Ammoniusz. Orestes poddał go torturom, w wyniku których mnich zmarł. Zarówno prefekt, jak i patriarcha wysłali raport do stolicy o zaistniałych zajściach. Każdy z nich na pewno przedstawił własną wersję wydarzeń. Cyryl ogłosił Ammoniusza męczennikiem, co jednak spotkało się

²⁷ Sokrates wspomniał (HE VII 13, 12-15, 42-56, SCh 506, 52, tłum. Kazikowski, s. 512) jedynie o zabitych wśród chrześcijan, ale ofiary były po obu stronach.

²⁸ Por. tamże VII 13, 16, 57-59, SCh 506, 52-54, tłum. Kazikowski, s. 512.

²⁹ Por. M. Dzielska, *Hypatia z Aleksandrii*, Kraków 2006², 153.

³⁰ Por. Sokrates, HE VII 13, 19, 68-70, SCh 506, 54, tłum. Kazikowski, s. 512.

³¹ Por. Dzielska, *Hypatia z Aleksandrii*, s. 154.

³² Por. Sokrates, HE VII 14, 1-2, 1-7, SCh 506, 54, tłum. Kazikowski, s. 513. Na temat dziejów, form i organizacji egipskiego życia monastycznego, por. D.J. Chitty, *A pustynia stała się miastem. Wprowadzenie do dziejów monastycyzmu w Egipcie i Palestynie pod panowaniem chrześcijańskim*, tłum. T. Lubowiecka, ŻM 45, Tyniec 2008, passim; E. Wipszycka – R. Wiśniewski, *Wstęp, w: Historia mnichów w Egipcie*, tłum. E. Dąbrowska, ŻM 42, Tyniec 2011, 7-52.

³³ Sokrates, HE VI 7, 11-29, 34-97, SCh 505, 290-294, tłum. Kazikowski, s. 462-464.

z dezaprobatą rozsądnych chrześcijan, którzy nie popierali metod nacisku, stosowanych przez swojego pasterza³⁴.

4. Córka Teona i jej tragiczna śmierć. Bezkompromisowa postawa Orestesa wynikała z faktu, że posiadał on w Aleksandrii wpływowych i szanowanych sprzymierzeńców. Należała do nich aleksandryjska uczona Hypatia (ok. 370-415) oraz szanujące ją i wysoko postawione grono znajomych³⁵. Hypatia była córką Teona (ok. 335-405)³⁶. Przyszła na świat ok. 355 r. w środowisku określanym dziś jako inteligencjka³⁷. Jej ojciec był powszechnie szanowanym członkiem Muzejonu i specjalistą w zakresie matematyki i astronomii³⁸, natomiast Hypatia po wnikliwych studiach została wykładowczynią filozofii. Cieszyła się powszechnym poważaniem, a z jej opinią liczyli się także urzędnicy cesarscy³⁹. Zaraz po objęciu urzędu składali jej zwyczajowe wizyty i prosili o wskazówki⁴⁰. Możemy przypuszczać, że w ten sposób poznała Orestesa⁴¹. Hypatia była też związana z rządzącą elitą miasta: urzędnicy cesarscy często gościli na jej wykładach, zaś ich dzieci niejednokrotnie u niej studiowały. Ponieważ była neoplatonikiem, wyznawała wolność dyskusji, opartej na zasadach klasycznej retoryki⁴². Cyryl musiał czuć się zaniepokojony publiczną działalnością Hypatii. Wykładała ona bowiem pogańską filozofię i do tego posiadała rozległe polityczne koneksje⁴³. Znaczący dowodzą, że skupiła wokół siebie opozycję, która sprzeciwiała się tyranii patriarchy. Na czele tego ugrupowania stanął Orestes, a jego szeregi zasilili przywódcy wspólnoty żydowskiej⁴⁴. M. Dzielska wyraża przekonanie, że to Hypatia wpłynęła na prefekta, by chronił ludność żydowską, ze względu na

³⁴ Por. Socrates, HE VII 14, 5-11, 11-34, SCh 506, 56, tłum. Kazikowski, s. 513-514.

³⁵ Por. Dzielska, *Hypatia z Aleksandrii*, s. 155.

³⁶ Por. tamże, s. 128.

³⁷ Por. tamże, s. 130.

³⁸ Por. tamże, s. 131-132.

³⁹ Por. Socrates, HE VII 15, 1-3, 1-12, SCh 506, 58, tłum. Kazikowski, s. 514-515.

⁴⁰ Por. Dzielska, *Hypatia z Aleksandrii*, s. 90-93.

⁴¹ Por. tamże, s. 90.

⁴² Por. S. Blackburn, *Oksfordzki słownik filozoficzny*, tłum. C. Cieśliński i in., Warszawa 2004², 251. Kręgi „uniwersyteckie” Aleksandrii były nieprzychylnie chrześcijaństwu i aż do 517 r. wyznawały neoplatonizm, por. H. Chadwick, *Kościół w epoce wczesnego chrześcijaństwa*, tłum. A. Wypustek, Warszawa 2004, 170-171.

⁴³ Mimo ekspansji chrześcijaństwa, społeczność pogańska na terenie Egiptu pozostawała wciąż liczna i posiadała rozległe wpływy, por. W. Dziewulski, *Upadek pogaństwa w Egipcie*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Antiquitas” 9 (1983) 15-32; Haas, *Alexandria in Late Antiquity*, s. 128-172; D. Frankfurter, *Christianity and paganism, I: Egypt*, w: *The Cambridge History of Christianity*, vol. 2: *Constantine to c. 600*, ed. by A. Casiday – F.W. Norris, Cambridge 2007, 173-188; A. Cameron, *Poets and pagans in Byzantine Egypt*, w: *Egypt in the Byzantine World*, s. 21-46.

⁴⁴ Por. Dzielska, *Hypatia z Aleksandrii*, s. 156-157.

jej ważną rolę w kształtowaniu kultury i gospodarki miasta⁴⁵. Sokrates odnotował, że Orestes był oburzony wypędzeniem Żydów z Aleksandrii i odmawiał pojednania z biskupem⁴⁶. Cyryl dobrze wiedział, że po stronie Orestesa stoją urzędnicy miejscy tzw. *archontes*. Większość z nich była już wówczas chrześcijanami. Oznaczało to, że patriarcha miał przeciwko sobie chrześcijańską opozycję⁴⁷. To oni podejmowali kluczowe dla miasta decyzje. Konflikt z nimi nie pozwalałby Cyrylowi na swobodne realizowanie własnej polityki w Aleksandrii. Poza tym Orestes i Hypatia posiadali wpływowych znajomych także poza stolicą⁴⁸. To wszystko powodowało, że Cyryl poczuł się poważnie zagrożony. Zdawał sobie sprawę z tego, że autorytet Hypatii oddziaływał przede wszystkim w kręgach urzędników i „inteligencji”. Poza wpływem jej nauczania pozostawali jednak prości ludzie, którzy kultywowali ludową odmianę chrześcijaństwa i byli silnie związani z rzeszą mnichów oddanych Cyrylowi, poprzez których patriarcha manipulował pospółstwem. Postanowił więc zniszczyć dobrą opinię filozofki i rozpuścił po Aleksandrii pogłoski, że Hypatia para się czarną magią⁴⁹. To samo pomówienie powtórzył w swojej relacji Jan z Nikiu (VII wiek)⁵⁰. Dodatkowo rozpowiadano, że to ona przyczynia się do niezgody pomiędzy Orestesem i Cyrylem. M. Dzielska przypuszcza, że wszystkie te rewelacje rozgłaszali parabolanie⁵¹. Przeciw Hypatii zawiązano spisek i postanowiono ją zamordować. Sokrates opisał, jak pod wodzą niejakiego lektora Piotra, porywczy ludzie, najpewniej parabolanie oraz podburzony *demos*, odnaleźli Hypatię i zabili ją skorupami, pastwiąc się nad jej ciałem⁵². Jan z Nikiu dodaje, że gdy oprawcy ją znaleźli, siedziała na

⁴⁵ Por. tamże, s. 157.

⁴⁶ Por. Sokrates, HE VII 13, 20-21, 70-75, SCh 506, s. 54, tłum. Kazikowski, s. 512-513.

⁴⁷ Por. Dzielska, *Hypatia z Aleksandrii*, s. 157-158.

⁴⁸ Do grona tych znajomych należeli wysoko postawieni uczniowie Hypatii: Hezychiusz, *dux et corrector Libyrum*; Ewopejusz, młodszy brat Synezyjusza z Cyreny (ok. 370-ok. 415) i jego następcą na urządzie biskupa Ptolemais; Olimpiusz będący posiadaczem ziemskim w Syrii i in., por. tamże, s. 158.

⁴⁹ Uprawianie czarnej magii (gr. γοητεία) było jednym z najsurowiej karanych przestępstw. Już samo pomówienie o ten proceder mogło wywołać nienawiść prostego ludu, którego przesady i fanatyzm religijny leżały u podstaw postrzegania świata, por. tamże, s. 159-160.

⁵⁰ Por. Joannes Niciensis, *Chronica* 84, 87-88.

⁵¹ Por. Dzielska, *Hypatia z Aleksandrii*, s. 167. Parabolanie byli formacją młodych, silnych mężczyzn, którzy mieli zabierać z ulicy chorych, kalekich oraz bezdomnych i umieszczać ich w szpitalach i przytułkach. Celem ich działalności były nie tyle akty miłosierdzia, co zapobieganie epidemiom na terenie miasta. Z czasem stali się oni przyboczną, zbrojną strażą patriarchów Aleksandrii i byli używani do rozprawiania się z ich przeciwnikami, por. *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, ed. by F.L. Cross – E.A. Livingstone, Oxford 1978², 1029-1030; K.G. Holm, *Theodosian Empresses. Women and Imperial Dominion in Late Antiquity*, The Transformation of the Classical Heritage 3, Berkeley 1982, 99-100; Dzielska, *Hypatia z Aleksandrii*, s. 166-167.

⁵² Por. Sokrates, HE VII 15. O udział w zabiciu Hypatii nie można oskarżyć mnichów, którzy wcześniej zaatakowali prefekta Orestesa, por. Dzielska, *Hypatia z Aleksandrii*, s. 167-168.

wysokim krześle⁵³, co oznacza, że przerwano Hypatii wykład i wywleczono ją z audytorium, w którym zazwyczaj nauczwała⁵⁴. Należy się zgodzić z konkluzją M. Dzielskiej, że zabójstwo Hypatii miało podłoże polityczne⁵⁵. Wskazują na to wszystkie przedstawione powyżej okoliczności. Nie ulega wątpliwości, że bezpośrednim inspiratorem tego czynu był Cyryl⁵⁶, który uznał, że tylko w ten sposób przełamie opór Orestesa i pozbawi go znaczącego wsparcia. Prefekt ostatecznie przegrał batalię z Cyrylem. Nie znamy jego późniejszych losów. Nie wiemy też, czy został odwołany, czy sam zrezygnował z urzędu, ponieważ nie mamy na jego temat żadnej późniejszej wzmianki. Natomiast sprawa zabójstwa uczoney z czasem przycichła⁵⁷. Patriarcha w liście do cesarza przedstawił zapewne owe wydarzenia, jako efekt obrony Kościoła przed reakcją pogańską. Ponieważ na dworze przyjęto antypogański i antyżydowski kurs polityczny, dlatego działania Cyryla mogły znaleźć tam akceptację⁵⁸. Zamordowanie Hypatii wzmocniło pozycję patriarchy. W mieście pozbył się on groźnej opozycji, a urzędnicy miejscy zostali skutecznie zastraszeni, gdyż nigdy nie występowali już przeciw niemu⁵⁹. Natomiast w Konstantynopolu

⁵³ Por. Joannes Niciensis, *Chronica* 84, 100-102.

⁵⁴ Relacja Jana z Nikiu wydaje się być zgodna z najnowszymi badaniami archeologicznymi na terenie Aleksandrii. Całkiem niedawno odkryto w Kom El-Dikka audytorium miejskie, niewykluczone więc, że to w nich wykładała Hypatia, i że stąd wywleczono ją na śmierć, por. Dzielska, *Hypatia z Aleksandrii*, s. 163-164.

⁵⁵ Por. tamże, s. 164.

⁵⁶ Uczeni prezentują różne stanowiska w kwestii odpowiedzialności Cyryla za śmierć filozofki. Jean Rougé (*La politique de Cyrille d'Alexandrie et le meurtre d'Hypatie*, CNS 11:1990, 485-504) i M. Dzielska (*Hypatia z Aleksandrii*, s. 168-169) uważają, że Cyryl tylko w sposób pośredni jest winny zaistniałej sytuacji, ale sam osobiście nie wydał polecenia uśmiercenia Hypatii. Dzisiaj przed sądem zapewne by postawiono Cyrylowi zarzut podżegania do mordu. Jednakże uważam, że nie można wykluczyć tego, iż wydał on bezpośrednie polecenie zabicia uczoney. Jeżeli przyjmujemy, że za ten czyn są odpowiedzialni parabolanie, to należy pamiętać, jak bardzo byli oni lojalni względem patriarchy Aleksandrii. Wynikało to z prostego faktu, że wywodzili się z najniższych warstw społeczeństwa i przynależność do gwardii biskupa Aleksandrii była dla nich swoistym awansem. Zapewniała im m.in. stałe utrzymanie. Gdyby się odważyli na ten czyn bez wiedzy Cyryla, mogłyby ich za to spotkać surowe konsekwencje – nie tylko ekskomunika, ale przede wszystkim pozbawienie środków do życia i wygnanie z Aleksandrii. Tymczasem jednak nie wiemy nic o tym, by patriarcha kogoś z nich ukarał. W moim przekonaniu przemawia to za tym, że parabolanie działali z jego polecenia i mieli pewność, że ujdzie im to „na sucho”. Jedyną konsekwencją tych wydarzeń, było wydane przez *praefectum praetorio* Monaksjusza rozporządzenie, które poddawało parabolanów władzy prefekta Aleksandrii, ograniczało ich swobodę poruszania się po mieście i zmniejszało ich liczebność z 600 do 500 (CTh XVI 2, 42, 1, SCh 497, 204). Jednakże w 418 r. parabolanie powrócili pod skrzydła Cyryla (CTh XVI 2, 43, SCh 497, 208; Wessel, *Cyril of Alexandria*, s. 55-57).

⁵⁷ Por. Dzielska, *Hypatia z Aleksandrii*, s. 164.

⁵⁸ Antyżydowski i antypogański kurs polityczny zaostrzono w czasie, kiedy Aurelian (393-416) po raz drugi był *praefectus praetorio* Wschodu, por. Holm, *Theodosian Emperresses*, s. 98-100; Dzielska, *Hypatia z Aleksandrii*, s. 165.

⁵⁹ Por. Dzielska, *Hypatia z Aleksandrii*, s. 164.

wyrobił sobie opinię obrońcy ortodoksji. Sokrates przedstawił nam zapewne własne stanowisko w sprawie śmierci filozofki:

„Ci, co żyją według religii Chrystusowej, nie mają nic wspólnego z morderstwami, bitwami i podobnymi do tych sprawami”⁶⁰.

Dodał również, że sprawa ta ściągnęła na Cyryla i Kościół aleksandryjski wiele zarzutów⁶¹. Być może Sokrates chciał zasygnalizować, że owe wydarzenia dały poganom asumpt do urągania chrześcijanom. W tym kontekście uznał, że Cyryl ponosi winę za wystawienie na szwank dobrego imienia Kościoła.

5. Konflikt z Nestoriuszem. Niewiele wiemy o tym, czym się zajmował Cyryl w następnych latach. Zapewne dalej umacniał swoją pozycję w lokalnych strukturach Kościoła. Niewątpliwie zajęty był działalnością synodalną i duszpasterską. Dużo czasu poświęcał na pisanie listów i traktatów teologicznych⁶². Pewne jest, że ok. 418 r. korespondował z biskupem stolicy Attykiem, w sprawie rehabilitacji Jana Chryzostoma⁶³, zaś w 424 wystosował *List paschalny* (*Epistula paschalis*), w którym występował przeciw herezji eunomian⁶⁴. Sokrates uzupełnia naszą wiedzę na temat dalszych wydarzeń, w których brał udział egipski patriarcha, dopiero od 428 roku. Wówczas w Konstantynopolu konsekrowano nowego biskupa. Został nim antiocheński mnich Nestoriusz (428-431), który zastąpił na tym urzędzie biskupa Sisinniosa (426-427), zmarłego 24 grudnia 427 roku⁶⁵. O Nestoriuszu wiemy, że urodził się ok. 381 r. w Antiochii⁶⁶. Był uczniem Teodora z Mopsuestii (ok. 350-429)⁶⁷, mnichem

⁶⁰ Socrates, HE VII 15, 6, 24-25, SCh 506, 60, tłum. Kazikowski, s. 515.

⁶¹ Por. tamże VII 15, 6, 22-24, SCh 506, 60, tłum. Kazikowski, s. 515.

⁶² Na temat dzieł napisanych przez Cyryla, por. B. Altaner – A. Stuiber, *Patrologia. Życie, pisma i nauka Ojców Kościoła*, tłum. P. Pachciarek, Warszawa 1990, 388-393; Russell, *Cyril of Alexandria*, s. 12-30.

⁶³ Por. J.N.D. Kelly, *Złote Usta. Jan Chryzostom – asceta, kaznodzieja, biskup*, tłum. K. Krakowczyk, Bydgoszcz 2001, 299.

⁶⁴ Omówienie kampanii Cyryla przeciwko eunomianom, por. Wessel, *Cyril of Alexandria*, s. 57-73. Na temat Eunomiusza († ok. 395) i jego działalności, por. J.M. Szymusiak – M. Starowieyski, SWP 138.

⁶⁵ Por. Socrates, HE VII 28, 4, 12-15, SCh 506, 106, tłum. Kazikowski, s. 536; tamże, VII 29, 1-3, 4-10, SCh 506, 106. 108, tłum. Kazikowski, s. 537; zob. też Russell, *Cyril of Alexandria*, s. 31. R. Kosiński podjął próbę zrekonstruowania biografii Nestoriusza w artykule: *Dzieje Nestoriusza, biskupa Konstantynopola w latach 428-431*, „U schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze” 7 (2008) 30-63.

⁶⁶ Por. J.M. Szymusiak – M. Starowieyski, SWP289-291; E. Stanula, *Nestoriusz*, w: *Encyklopedia kultury bizantyńskiej*, s. 368.

⁶⁷ Por. J. M. Szymusiak, M. Starowieyski, *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, s. 368-370; *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, s. 1358-1359; F.G. Mc-Leod, *Theodore of Mopsuestia*, London 2009, passim. Nestoriusz nigdzie nie podaje, że był uczniem Teodora, ale taką informację znajdujemy w kilku źródłach, por. Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 36-37.

i kaznodzieją. Jego wybór na biskupa stolicy był wynikiem nacisku ze strony dworu. Sam Sokrates informuje, że o ten urząd ubiegali się prezbiter Filip (IV/V wiek) i Proklos, biskup Kyzikos († 446)⁶⁸. W łonie stołecznego Kościoła doszło wówczas do dużych rozdźwięków. Trudno ustalić, dlaczego Teodozjusz II (408-450) nie wyraził zgody na żadnego z miejscowych kandydatów, a skierował uwagę na Antiocheńczyka. W swoich wyjaśnieniach Sokrates podkreślił próżność i ambicje stołecznych duchownych; dodał także, że Nestoriusz posiadał piękny głos, dobrą wymowę oraz umiejętności kaznodziejskie⁶⁹. Niewykluczone również, że na decyzji cesarza mogła zaważyć dobra opinia, którą na temat elekta wydał Jan z Antiochii (428-442)⁷⁰. Michał Stachura zauważa, że od 428 r. można zaobserwować usamodzielnianie się Teodozjusza II w sferze polityki religijnej⁷¹. Być może dwudziestosiedmioletni cesarz, chciał w ten sposób zneutralizować wpływy swej starszej siostry, Pulcherii (399-453), która była związana ze środowiskiem monastycznym i duchowieństwem stolicy. Może nawet popierała jednego z kandydatów i dlatego cesarz wolał powierzyć tę funkcję komuś z zewnątrz. Nie ma jednak podstaw, by twierdzić, że Pulcheria sprzeciwiała się kandydaturze Nestoriusza. On sam napisał później, że na początku darzyła go przyjaźnią⁷². Nie wiemy, jak na nominację Nestoriusza zareagował Cyryl. Najpewniej nie był zadowolony, że po raz kolejny metropolitą stolicy zostaje ktoś, kto wywodzi się ze środowiska antiocheńskiego. Biskupi Aleksandrii od dawna rywalizowali z biskupami Antiochii nie tylko w ramach przeciwstawnych szkół teologicznych, ale również w walce o wpływy w Konstantynopolu⁷³. Wydawało się jednak, że obaj biskupi mogliby znaleźć wspólną płaszczyznę współpracy. Nestoriusz bowiem, podobnie jak Cyryl, był znany ze swojej nieprzejednanej

⁶⁸ Por. Socrates, HE VII 29, 1, 3-4, SCh 506, 106, tłum. Kazikowski, s. 537. Obaj kandydaci należeli do konstantynopolitańskiego duchowieństwa. O urząd biskupa stolicy ubiegali się już podczas poprzedniej elekcji po śmierci Attyka, lecz ostatecznie urząd objął Sisinnios, zob. Socrates, HE VII 26, 1, 3-4, SCh 506, 100, tłum. Kazikowski, s. 534. Później Proklos został wyświęcony na biskupa Kyzikos, lecz nie objął urzędu, gdyż na miejscu napotkał sprzeciw mieszkańców, por. Socrates, HE VII 28, 1-3, 1-12, SCh 506, 104, 106, tłum. Kazikowski, s. 536. Po śmierci Sisinniosa obaj duchowni ponownie rywalizowali o urząd patriarchy Konstantynopola, zob. *Proclus of Constantinople and the Cult of the Virgin in Late Antiquity: Homilies 1-5*, texts and translations by N. Constat, Supplements to „Vigiliae Christianae” 66, Leiden 2003, 41-46.

⁶⁹ Por. Socrates, HE VII 29, 2, 6-7, SCh 506, 106-108, tłum. Kazikowski, s. 537.

⁷⁰ Por. Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 38.

⁷¹ Por. M. Stachura, *Heretycy, schizmatycy i manichejczycy wobec cesarstwa rzymskiego (lata 324-428, wschodnia część Imperium)*, Kraków 2000, 110.

⁷² Por. Holum, *Theodosian Empresses*, s. 148.

⁷³ Por. M.B. Leszka, *Rola duchowieństwa na dworze cesarzy wczesnobizantyńskich*, Byzantina Lodziensia 5, Łódź 2000, 23-25, 45 i 66-92.

postawy wobec heretyków. Podczas inauguracji pontyfikatu zwrócił się do cesarza słowami:

„daj mi ziemię oczyszczoną z heretyków, a ja ci niebem odpłacę”⁷⁴.

Wkrótce potem wystąpił przeciw arianom, nowacjanom i kwartodecymanom. Sokrates napisał, że z tego powodu wybuchły zamieszki w wielu miastach, za co Nestoriusz poniósł później słuszną karę⁷⁵. Zatem na początku swej relacji autor ujawnił swoją negatywną opinię na temat Nestoriusza. Wynikała ona z faktu, że Sokrates wyraźnie sympatyzował z nowacjanami⁷⁶. Na przeszkodzie wzajemnej współpracy obydwu patriarchów mogło stanąć uroczyste uczczenie w liturgii Jana Chryzostoma. Nestoriusz uczynił to 26 września 428 r. i poparł starania zmierzające do kanonizacji poprzednika⁷⁷. Cyryl w jednym ze swoich wcześniejszych listów do Attyka przyrównał umieszczenie imienia Jana w dyptychach w gronie biskupów, do przywrócenia Judaszowi statusu Apostoła⁷⁸. Ostatecznie Cyryl zgodził się na rehabilitację Jana, ale uczynił to ze względów pragmatycznych. Nie chciał bowiem, żeby biskupstwo aleksandryjskie było odizolowane od innych patriarchatów, w tym Rzymu. Ponadto musiał się liczyć ze stanowiskiem dworu cesarskiego. Oksfordzki uczony John N.D. Kelly trafnie zauważył, że była to decyzja polityczna, a Cyryl do końca życia był przekonany o winie Jana⁷⁹. Dlatego starania podjęte przez Nestoriusza, mogły u niego wywołać złość⁸⁰. Sokrates nie opisał szczegółów

⁷⁴ Socrates, HE VII 29, 5, 11-13, SCh 506, 108, tłum. Kazikowski, s. 537.

⁷⁵ Por. tamże VII 29, 8-13, 27-47, SCh 506, 108-110, tłum. Kazikowski, s. 538; zob. Holum, *Theodosian Empresses*, s. 150-151; Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 39.

⁷⁶ W swoim dziele Sokrates wielokrotnie wypowiada się pozytywnie o nowacjanach i jednoznacznie krytykuje wszelkie przejawy ich prześladowania, por. S. Bralewski, *Obraz papieżstwa w historiografii kościelnej wczesnego Bizancjum*, Byzantina Lodziensia 10, Łódź 2006, 70-74. Obecnie niektórzy uczeni (M. Wallraff, *Der Kirchenhistoriker Sokrates. Untersuchungen zu Geschichtsdarstellung, Methode und Person*, Forschungen zur Kirchen- und Dogmengeschichte 68, Göttingen 1997, 237-254; Stachura, *Heretycy, schizmatycy i manichejczycy*, s. 41-47 i 174) stawiają tezę, że Sokrates był nowacjaninem. Ostateczne rozstrzygnięcie tej kwestii jest jednak bardzo trudne, por. H. Chadwick, *Historia rozłamu Kościoła Wschodniego i Zachodniego. Od czasów apostołskich do Soboru Florenckiego*, tłum. P. Sajdek, Kraków 2009, 57-58.

⁷⁷ Proces rehabilitacji Jana Chryzostoma przebiegał w atmosferze nacisków ze strony zwolenników biskupa. Umieszczenie jego imienia w dyptychach w Antiochii, Konstantynopolu i Aleksandrii było formą kompromisu, przystającą do oczekiwań biskupów Rzymu i dworu w Konstantynopolu. Miało też służyć utrzymaniu pokoju i wyciszeniu nastrojów społecznych, por. Kelly, *Złote Usta*, s. 297-301; Chadwick, *Kościół w epoce wczesnego chrześcijaństwa*, s. 190.

⁷⁸ Por. Cyrillus Alexandrinus, *Epistula* 76, PG 77, 356B.

⁷⁹ Por. Kelly, *Złote Usta*, s. 299.

⁸⁰ Por. C. W. Griggs, *Early Egyptian Christianity. From its origins to 451 C.E.*, Coptic Studies 2, Leiden 1991², 192-193.

związanych z rehabilitacją Jana, natomiast inicjatywę umieszczenia jego imienia w dyptychach przypisał, niezgodnie z faktami, Attykowi⁸¹.

Pod koniec 428 r. do Konstantynopola przybyła delegacja mężczyzn z Egiptu⁸², którzy wnieśli do cesarza oficjalną skargę na Cyryla. Szczegóły oskarżenia nie są znane, a Sokrates pominął ten incydent milczeniem. Teodozjusz II polecił rozpatrzyć tę sprawę Nestoriuszowi. Cyryl został o wszystkim poinformowany przez swoich apokryzjariuszy. W liście do jednego z nich wymienił z imienia swoich adwersarzy, którymi byli: Chairemon, Wiktor, Sofronas i Flawian⁸³. Nie zawahał się nawet określić ich „łajnem miasta” (Aleksandrii)⁸⁴. Natomiast w późniejszym liście do Nestoriusza tłumaczył, że nie skrzywdził tych ludzi, a nawet traktował ich dobrotliwie, gdy tymczasem oni rozsiewali na jego temat oszczerstwa, przy czym jeden z nich był zdieńcą, drugi podniósł swój miecz na matkę, a trzeci okazał się złodziejem⁸⁵. Cyryl postanowił nie dopuścić do tego, by w stolicy rozpatrywano zarzuty przeciw niemu. Poinstruował więc listownie apokryzjariuszy, w jaki sposób mają wywierać naciski na biskupa stolicy. Jednakże Nestoriusz pozostawał nieugięty⁸⁶. Przez cały ten czas egipski patriarcha śledził uważnie wydarzenia w Konstantynopolu i wiedział, że powstał tam spór dotyczący określania matki Jezusa tytułem Θεοτόκος. W tej sytuacji uznał on zapewne, że kontrowersja ta odwróci uwagę od stawianych mu zarzutów, poprzez poddanie w wątpliwość ortodoksyjności Nestoriusza⁸⁷. Sokrates napisał, że do wywołania sporu

⁸¹ Por. Socrates, HE VII 25, 2, 4-9, Sch 506, 94, tłum. Kazikowski, s. 531. Opis pontyfikatu Attyka zamieszczony u Sokratesa jest bardzo subiektywny i łączy się z pozytywnym stanowiskiem biskupa stolicy wobec nowacjan. Attyk niechętnie umieścił imię Jana w dyptychach, ulegając presji władz i mieszkańców Konstantynopola, por. Kelly, *Złote Usta*, s. 297-301; Chadwick, *Kościół w epoce wczesnego chrześcijaństwa*, s. 190.

⁸² Precyzyjne umiejscowienie tego wydarzenia w czasie jest niemożliwe. Uczni prezentują w tej sprawie różne zdania. Niektórzy z nich twierdzą, że poprzedziło ono spór chrystologiczny patriarchów Aleksandrii i Konstantynopola i stało się jego zarzewiem. Inni sugerują, że miało miejsce w czasie jego trwania, por. Holm, *Theodosian Emperors*, s. 151-152; Campenhausen, *Ojcowie Kościoła*, s. 129-130; Chadwick, *Kościół w epoce wczesnego chrześcijaństwa*, s. 194; Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 48-49; Chadwick, *Historia rozłamu*, s. 62.

⁸³ Por. ACO I 1, 1, s. 110-112. Wiktor jest utożsamiany z archimandrytą klasztoru w Tabennisi. Pozostałych nie zidentyfikowano, ale niewykluczone, że byli mnichami z tego samego klasztoru, zob. Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 48.

⁸⁴ Por. ACO I 1, 1, s. 111.

⁸⁵ Por. Cyrillus Alexandrinus, *Epistula altera ad Nestorium*, ACO I 1, 1, s. 25-28, tłum. A. Baron – H. Pietras – T. Wnętrzak: *Drugi list Cyryla do Nestoriusza*, DSP I 109-119.

⁸⁶ Por. Campenhausen, *Ojcowie Kościoła*, s. 129; Chadwick, *Kościół w epoce wczesnego chrześcijaństwa*, s. 194.

⁸⁷ Por. Campenhausen, *Ojcowie Kościoła*, s. 129; Chadwick, *Kościół w epoce wczesnego chrześcijaństwa*, s. 194; I. Milewski, *Depozycje i zsyłki biskupów w Cesarstwie Wschodniorzymskim (lata 325-451)*, Gdańsk 2008, 160. Rafał Kosiński (*Dzieje Nestoriusza*, s. 48) odwołuje się do relacji Nestoriusza, który sugeruje, że Cyryl włączył się do sporu o Θεοτόκος, by zapobiec osądzeniu ciężących na nim zarzutów. Nie ma powodów, by nie wierzyć Nestoriuszowi, mimo że jego dzieło

przyczyniły się słowa prezbitera Anastazego (IV/V wiek), który wygłaszając kazanie powiedział, że Maryi nie należy nazywać Θεοτόκος, gdyż Boga nie mógł urodzić nikt z ludzkiego rodzaju. Słowa te wywołały niepokój i zamęt wśród duchowieństwa oraz wiernych. Nestoriusz poparł słowa prezbitera, ponieważ obawiał się, że zostanie on posądzony o herezję. Odtąd w homiliach miał się odwoływać do argumentów Anastazego. Z wywodów biskupa wyciągnięto wnioski, że uznaje on tylko ludzką naturę Chrystusa. W ten sposób skłaniałby się ku herezjom Pawła z Samosaty (ok. 200-275) i Fotyna († 376)⁸⁸. Według Sokratesa, Nestoriusz nie był jednak heretykiem, a kwestię zastrzeżeń biskupa wobec tytułu Θεοτόκος, historyk sprowadził do braków w jego wykształceniu. Odwołał się również do egzegezy pism Orygenesza (ok. 185-254) i Euzebiusza z Cezarei (ok. 264-340), utrzymując, że Nestoriusz nie znał tych dzieł⁸⁹. Sokrates pominął jednak zupełnie fakt, że patriarcha był wychowany na koncepcjach antiocheńskiej szkoły teologicznej⁹⁰. Jego twierdzenia nie były wynikiem ignorancji, czy też niedouczenia. Teologowie antiocheńscy kładli nacisk na istnienie dwóch natur w Chrystusie, które pomimo zjednoczenia pozostawały odrębne (rozdzielone), zatem boska natura Chrystusa nie podlegała procesom właściwym dla natury ludzkiej, na przykład cierpieniu i śmierci⁹¹. Na początku 429 r. Cyryl wysłał *List do mnichów (Epistula ad monachos Aegypti)*, w którym przedstawił swoje stanowisko na temat tytułu Θεοτόκος. Pretekstem do jego napisania miały dostarczyć homilie, które ktoś rozpowszechniał wśród egipskich mnichów, a w których negowano zasadność

jest typową apologią, zob. Wessel, *Cyryl of Alexandria*, s. 84; Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 32. Złożenie skargi na Cyryla nie musiało poprzedzać sporu chrystologicznego, a patriarcha Aleksandrii prawdopodobnie wykorzystał zaistniały wcześniej bieg wypadków.

⁸⁸ Por. Socrates, HE VII 32, 1-3, 1-8, SCh 506, 114, tłum. Kazikowski, s. 540-541; tamże VII 32, 4-6, 13-26, SCh 506, 116, tłum. Kazikowski, s. 541. Cyryl również w jednym z listów napisał o tym, że prezbiter Anastazy nie uznawał tytułu Θεοτόκος (ACO I 1, 1, s. 110). Nestoriusz w *Liber Heraclidis* (ed. F. Nau: *Le Livre d'Héraclide de Damas*, Paris 1910, 91-92) stwierdził, że wspomniany spór zaczął się jeszcze przed jego przybyciem do stolicy. Skłócone strony poprosiły go o arbitraż w tej sprawie, a on sam miał zaproponować kompromisowe określenie „Matka Chrystusa”, por. Holum, *Theodosian Empresses*, s. 154; Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 45-46. Na temat wspomnianych herezjarchów, por. J.M. Szymusiak – M. Starowiejski, SWP 161 i 320-321.

⁸⁹ Por. Socrates, HE VII 32, 8-20, 28-72, SCh 506, 116-120, tłum. Kazikowski, s. 542-543.

⁹⁰ Na temat teologicznej szkoły antiocheńskiej, por. A. Louth, *John Chrysostom and Antiochene School to Theodoret of Cyrillus*, w: *The Cambridge History of Early Christian Literature*, ed. by F. Young – L. Ayres – A. Louth, Cambridge 2006, 342-352; P. Szczur, *Problematyka społeczna w późnoantycznej Antiochii. Na podstawie nauczania homiletycznego Jana Chryzostoma*, Lublin 2008, 67-68.

⁹¹ Nestoriusz dowodził, że Maryja urodziła człowieka, nosiciela Bóstwa, ale nie urodziła Boga, por. Kelly, *Początki doktryny chrześcijańskiej*, s. 233; Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, s. 207. Rozwój chrystologii antiocheńskiej zob. Kelly, *Początki doktryny chrześcijańskiej*, s. 226-231.

tego określenia⁹². Patriarcha Aleksandrii odniósł się również do tej sprawy w swym *Liście paschalnym* na 429 rok⁹³. Choć w obu listach nie wymienił imienia Nestoriusza, to jednak ich treść wyraźnie dotyczyła sporu, który miał miejsce w Konstantynopolu. U Sokratesa nie odnajdujemy żadnego odniesienia do ich treści. Można przypuszczać, że historyk ich nie znał. Cyryl opierał swoje twierdzenia na dorobku aleksandryjskiej szkoły teologicznej⁹⁴. W jej wykładni podkreślano jedność natur Chrystusa. Oznaczało to, że obie natury, boska i ludzka, wzajemnie się przenikały. W konsekwencji możliwe było ich rozróżnienie, lecz niemożliwe ich rozdzielenie. W takim stanie rzeczy tytułowanie Maryi Θεοτόκος było uzasadnione⁹⁵. Szczegóły następnych wydarzeń można odnaleźć w bogatej korespondencji wymienianej wzajemnie pomiędzy biskupami i dworem cesarskim. Sokrates o nich nie napisał, jednakże ich zrekonstruowanie jest istotne dla ukazania roli, jaką w tej kontrowersji odegrał metropolita Aleksandrii. Dla Cyryla teologiczny aspekt sporu miał drugorzędne znaczenie. Natomiast szybko podjął on kroki, które miały na celu skompromitowanie osoby Nestoriusza. Poleciał zatem swoim apokryzjariuszom w Konstantynopolu nadać rozgłos tej sprawie. Następnie wysłał do Antiocheńczyka list z żądaniem, by ten wytłumaczył się ze swojej nauki⁹⁶. Nestoriusz, obrażony tonem tego pisma, udzielił Cyrylowi lakonicznej odpowiedzi, sam zaś zapobiegliwie wysłał do papieża Celestyna I (422-432) treść

⁹² Por. ACO I 1, 1, s. 10-23. Cyryl (*Epistula* 11 [ad Caelestinum papam], ACO I 1, 5, s. 11-13) skarżył się w liście do papieża Celestyna, że kazania Nestoriusza wprowadziły zamęt wśród prostych mnichów egipskich. S. Wessel (*Cyril of Alexandria*, s. 76) podejrzewa, że wspomniane homilie mogli rozpowszechniać przeciwnicy Cyryla, którzy chcieli go pozbawić poparcia w środowisku monastycznym; podkreśla także (*Cyril of Alexandria*, s. 74-76), że poparcie mnichów było dla Cyryla bardzo ważne. Stanowili oni wpływową grupę, która mimo pewnego odizolowania, żywo uczestniczyła w różnych wydarzeniach związanych z działalnością patriarchów Aleksandrii. Potwierdziło się to również podczas obrad Soboru w Efezie. Dlatego to środowisko było pierwszym adresatem listu Cyryla, w którym wyklada on swoją interpretację tytułu Θεοτόκος, por. Holm, *Theodosian Empresses*, s. 158; Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 48-49.

⁹³ Por. Cyrillus Alexandrinus, *Homilia paschalis* XVII 3, PG 77, 777B-D, zob. Russell, *Cyril of Alexandria*, s. 35; Chadwick, *Kościół w epoce wczesnego chrześcijaństwa*, s. 194; Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 48-49.

⁹⁴ Fundamentem wykładni aleksandryjskiej szkoły teologicznej była alegoryczna interpretacja Pisma Świętego. W czasach Cyryla aleksandryjska egzegeza opierała się głównie na dokonaniach Atanazego i Dydyma Ślepego, por. J.W. Kowalski, *Ideolodzy Kościoła wschodniego*, w: *Katolicyzm starożytny, jako forma rozwoju pierwotnego chrześcijaństwa*, red. J. Keller, Warszawa 1969, 219-231; J. Daniélou – H.I. Marrou, *Historia Kościoła*, t. 1: *Od początków do roku 600*, tłum. M. Tarnowska, Warszawa 1984, 111-115; Kelly, *Początki doktryny chrześcijańskiej*, s. 121-124 i 237-241. Wspomniana wcześniej antiocheńska szkoła teologiczna (zob. wyżej pozycje przywołane w przyp. 90 i 91), wykształciła konkurencyjną egzegezę Biblii i chrystologię, por. Kowalski, *Ideolodzy Kościoła wschodniego*, s. 231-236; Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, s. 211-212.

⁹⁵ Por. I. Bieda, *Chrystologia Ojców*, SWP 426-427 (Cyryl Aleksandryjski).

⁹⁶ Por. ACO I 1, 1, s. 23-24.

wybranych homilii po grecku. Rzecz w tym, że wówczas na Lateranie słabo posługiwano się greką i nie rozumiano istoty wschodnich sporów chrystologicznych⁹⁷. Papież polecił zająć się tą sprawą Janowi Kasjanowi (ok. 360-435), który uchodził wówczas za specjalistę od wschodniej teologii. Napisał on obszernie dzieło *O wcieleniu Pańskim przeciw Nestoriuszowi*⁹⁸, ale to nie zakończyło sporu⁹⁹. Tymczasem egipski patriarcha wysłał do Nestoriusza drugi list. Tłumaczył w nim, że jest niesłusznie oskarżany i przedstawiał swoją wykładnię natur Chrystusa¹⁰⁰. Cyryl wiedział, że Celestyn zmagął się na Zachodzie z herezją pelagianizmu. Natomiast Nestoriusz przyjął w Konstantynopolu zbiegłych zwolenników nauki Pelagiusza (ok. 350-420) i próbował interweniować w ich sprawie u papieża¹⁰¹. Z tego powodu Celestyn I nie darzył zaufaniem Nestoriusza. To ułatwiło Cyrylowi konstruowanie intrygi. Latem 430 r. wysłał on do Rzymu list z przetłumaczonymi na łacinę fragmentami homilii biskupa Konstantynopola; oczywiście, tłumaczenie było tendencyjne¹⁰². Na początku sierpnia tego samego roku, papież Celestyn zwołał w Rzymie synod, na którym potępił imiennie poglądy metropolity Konstantynopola¹⁰³. Cyryl otrzymał od papieża upoważnienie do wyegzekwowania jego postanowień i przystąpił do działania. Listownie poinformował innych biskupów o uchwałach synodu rzymskiego¹⁰⁴. Zwołał też synod w Aleksandrii, po którym zredagował *Trzeci list do Nestoriusza* i dołączył do niego 12 anatematyzmów¹⁰⁵. W tym samym czasie próbował również uzyskać poparcie na dworze. W tym celu wysłał kilka listów do sióstr cesarza oraz do jego małżonki Eudoksjii-Athenais (ok. 400-460)¹⁰⁶. Gdy Teodozjusz II dowiedział się o tym, ostro upomniał Cyryla,

⁹⁷ Por. Bartnik, *Sobór Efeso-Aleksandryjski*, s. 33. Celestyn I potępił na synodzie treść homilii, w których podważano zasadność tytułu Θεοτόκος. Przypuszcza się, że papież zwołał go w pierwszej połowie 429 roku. Niewykluczone, że wspomniane homilie dotarły do Rzymu z Egiptu na życzenie Cyryla, por. Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 49.

⁹⁸ Por. *De incarnatione Domini contra Nestorium* (CPL 514), CSEL 17, 235-391

⁹⁹ Por. Bartnik, *Sobór Efeso-Aleksandryjski*, s. 33; Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 49.

¹⁰⁰ Por. Cyrillus Alexandrinus, *Epistula altera ad Nestorium*, ACO I 1, 1, s. 25-28, DSP I 109-119.

¹⁰¹ Por. Kelly, *Początki doktryny chrześcijańskiej*, s. 242; Russell, *Cyril of Alexandria*, s. 36; Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 49. Na temat pelagianizmu, por. J.M. Szymusiak – M. Starowieyski, SWP 322-323; *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, s. 1058-1059.

¹⁰² Por. ACO I 1, 5, s. 12; zob. Holum, *Theodosian Emperors*, s. 158; Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, s. 208; Bartnik, *Sobór Efeso-Aleksandryjski*, s. 33; Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 50.

¹⁰³ Por. Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, s. 208; Bartnik, *Sobór Efeso-Aleksandryjski*, s. 34; Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 51.

¹⁰⁴ Por. Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 51, przyp. 157.

¹⁰⁵ Por. Cyrillus Alexandrinus, *Epistula tertia ad Nestorium*, ACO I 1, 1, s. 33-42, tłum. A. Baron – H. Pietras – T. Wnętrzak: *Trzeci list Cyryla do Nestoriusza*, DSP I 133-157; zob. też Griggs, *Early Egyptian Christianity*, s. 195-196.

¹⁰⁶ Por. ACO I 1, 5, s. 26-61; tamże I 1, 5, 62-118; zob. Holum, *Theodosian Emperors*,

by nie burzył pokoju w stolicy i wśród jego krewnych¹⁰⁷. Susan Wessel przypuszcza, iż cesarz dostrzegł zamiar metropolity Aleksandrii, którym było zaognienie konfliktu¹⁰⁸, natomiast Kazimierz Ilski sugeruje, że przyczyną tej stanowczej reakcji mógł być fakt, że patriarcha próbował wpływać na decyzje cesarza, rozdając jego urzędnikom łapówki¹⁰⁹. Utrzymanie jedności w Kościele było dla Teodozjusza nadrzędną kwestią¹¹⁰, dlatego w liście z 19 listopada 430 r. poinformował Cyryla oraz pozostałych metropolitów o zwołaniu soboru do Efezu¹¹¹. Niewykluczone, że na podjęcie tej decyzji wpłynęły naciski Nestoriusza¹¹². Tymczasem 30 listopada do Konstantynopola przybyli biskupi z Egiptu i przekazali patriarsze wspomniany wyżej list Cyryla wraz z załączonymi 12 anatematyzmami¹¹³. Nestoriusz uznał je za skażone apolinaryzmem. Stało się tak, ponieważ Cyryl odwołał się do dzieł, o których był przekonany, że są autorstwa Atanazego. Nie wiedział jednak, że zwolennicy Apolinarego z Laodycei (310-390), aby ocalić swoje traktaty przed zniszczeniem, podpisywali je imionami biskupów, których prawomyślności nie kwestionowano¹¹⁴. W tym też czasie Nestoriusz został zachęcony przez Jana z Antiochii do podporządkowania się postanowieniom synodu rzymskiego¹¹⁵. Jednak zamiast tego, patriarcha Konstantynopola wysłał do Antiochii wspomniane anatema-

s. 159-161; K. Ilski, *Sobory w polityce religijnej Teodozjusza II*, Poznań 1992, 11; Leszka, *Rola duchowieństwa na dworze cesarzy*, s. 33, przyp. 15; Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 51-52. Listy te różniły się między sobą zawartymi w nich argumentami, ponieważ mimo tego, że poruszony problem pozostawał ten sam, Cyryl umiejętnie dostosował ich treść do osoby adresata, por. Ilski, *Sobory w polityce religijnej Teodozjusza II*, s. 11; Wessel, *Cyril of Alexandria*, s. 98.

¹⁰⁷ Por. ACO I 1, 1, s. 73-74.

¹⁰⁸ Por. Wessel, *Cyril of Alexandria*, s. 99-100.

¹⁰⁹ Por. Ilski, *Sobory w polityce religijnej Teodozjusza II*, s. 11; Campenhausen, *Ojcowie Kościoła*, s. 131-132; Leszka, *Rola duchowieństwa na dworze cesarzy*, s. 35.

¹¹⁰ Por. S. Bralewski, *Imperatorzy późnego cesarstwa rzymskiego wobec zgromadzeń biskupów*, Byzantina Lodziensia 1, Łódź 1997, 40.

¹¹¹ Por. ACO I 1, 1, s. 114-116. Na temat wyboru miejsca soboru, zob. Ilski, *Sobory w polityce religijnej Teodozjusza II*, s. 14; Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 52.

¹¹² Nestoriusz, orientując się w nieprzychylniej dla siebie sytuacji, mógł zabiegać u Teodozjusza II o zwołanie soboru. Takiego zdania jest K. Ilski (*Sobory w polityce religijnej Teodozjusza II*, s. 9-10), który przypuszcza, że biskup stolicy mógł podjąć takie starania zaraz po ogłoszeniu decyzji synodu rzymskiego, gdyż chciał zapobiec wykonaniu jego postanowień.

¹¹³ Por. Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 53.

¹¹⁴ Naukę Apolinarego potępiono na soborze w Konstantynopolu w 381 roku. Na temat apolinaryzmu, por. J.M. Szymusiak – M. Starowieyski, SWP 43-45; *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, s. 72-73. Na temat pism apolinarystów i pomyłki Cyryla, zob. Altaner – Stüber, *Patrologia*, s. 424-425; Kelly, *Początki doktryny chrześcijańskiej*, s. 238; Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, s. 210; Bartnik, *Sobór Efesko-Aleksandryjski*, s. 34; Chadwick, *Kościół w epoce wczesnego chrześcijaństwa*, s. 196, przyp. 50.

¹¹⁵ Por. ACO I 1, 1, s. 93-96. Uczynił tak po otrzymaniu listu od Cyryla, por. tamże I 1, 1, s. 92-93.

tyzmy i poprosił o opinię na ich temat¹¹⁶. Jan skonsultował się z Teodoretom z Cyru oraz Andrzejem z Samosaty († po 444) i na tej podstawie stwierdził, że anatematyzmy są rzeczywiście przesiąknięte apolinaryzmem¹¹⁷. Ostatecznie więc spór miał zostać rozstrzygnięty na soborze w Efezie, jak to cesarz podkreślił w swoim liście, w duchu wzajemnego miłosierdzia¹¹⁸.

6. Trzeci Sobór Powszechny (431). W relacji Sokratesa odnajdujemy jedynie krótkie streszczenie przebiegu Soboru w Efezie¹¹⁹. Dlatego i w tym wypadku zachodzi konieczność uzupełniania jego opisu o fakty znane z innych dokumentów. Historyk całkowicie przemilczał rolę, jaką w tym sporze odegrała rodzina cesarska. Napisał jedynie, że władca zwołał sobór do Efezu¹²⁰. Nie omówił jednak jego stanowiska ani działań podjętych w tej sprawie. Mógł to jednak częściowo uczynić, gdyby się odwołał do listu informującego o zwołaniu soboru. Z nieznanymi przyczyni jednak tego nie uczynił. We wspomnianym liście cesarz wyjaśniał, że zwołanie soboru było konieczne ze względu na narastające problemy, które dotyczą całego Kościoła. Oczekiwał również, że zebrani biskupi wypracują w tej sprawie wspólne stanowisko¹²¹. Nie interesowały go zatargi personalne. W liście skierowanym do soboru zakazał osądzania i wnoszenia wzajemnych oskarżeń przed soborem i przed trybunałem cywilnym w Efezie¹²². Ponadto cesarz oparł organizację soboru na metropolitalnej strukturze Kościoła. Należy się zgodzić z poglądem Sławomira Bralewskiego, że to posunięcie miało osłabić pozycję Cyryla. W Egipcie był on jedynym metropolitą ze stolicą w Aleksandrii, zaś na terenie podległym jego jurysdykcji metropolie znajdowały się jedynie w Libii¹²³. Zdecydowana postawa Teodozjusza musiała mocno zaskoczyć Cyryla. Zapewne nie spodziewał się, że cesarz, który

¹¹⁶ Por. tamże I 4, s. 4-6.

¹¹⁷ Por. Griggs, *Early Egyptian Christianity*, s. 195; Bartnik, *Sobór Efeso-Aleksandryjski*, s. 34.

¹¹⁸ Por. ACO I 1, 1, s. 115.

¹¹⁹ Por. Socrates, HE VII 34, 1-15, 1-52, SCh 506, 122-126, tłum. Kazikowski, s. 545-548. W swojej *Historii Kościoła* Sokrates najwięcej uwagi poświęcił soborowi w Nicei z 325 roku. Zamieścił fragmenty listów cesarskich, postanowień soborowych i fragmenty *Żywotu Konstantyna (Vita Constantini)* Euzebiusza z Cezarei, zob. Socrates, HE I 8-10 (passim), SCh 477, 88-142, tłum. S. Kazikowski, s. 76-100). Natomiast sobór w Konstantynopolu z 381 r. potraktował dosyć zdawkowo i nie cytował już żadnych dokumentów, por. Socrates, HE V 8, 1-20, 1-58, SCh 505, 166-170, tłum. Kazikowski, s. 401-404. Podobnie postąpił omawiając obrady Soboru Efeskiego.

¹²⁰ Por. Socrates, HE VII 34, 1, 1-3, SCh 506, 122, tłum. Kazikowski, s. 545.

¹²¹ Por. ACO I 1, 1, s. 114-116; zob. Bralewski, *Imperatorzy późnego cesarstwa rzymskiego*, s. 40.

¹²² Por. ACO I 1, 1, s. 120. S. Bralewski (*Imperatorzy późnego cesarstwa rzymskiego*, s. 40) zauważa, że dla cesarza najistotniejsze było ustalenie zgodnej doktryny. W tym kontekście uczony ten powołuje się na list Teodozjusza II do *magistranus* Palladiusza (ACO I 1, 3, s. 9), w którym cesarz nakazuje skupić się na kwestiach doktrynalnych, a nie rozpatrywaniu oskarżeń przeciw Nestoriuszowi i innym biskupom.

¹²³ Por. Bralewski, *Imperatorzy późnego cesarstwa rzymskiego*, s. 107-108; E. Wipszycka, *Patriarcha aleksandryjski i jego biskupi (IV-VII w.)*, PHis 73 (1982) 178-179.

wiele lat był zdominowany przez siostrę i jej doradców, zajmie tak twarde stanowisko. Na dodatek od początku sporu Teodozjusz ewidentnie stał po stronie Nestoriusza. Cyryl miał tego świadomość. Dlatego chciał tę sprawę załatwić szybko na płaszczyźnie kościelnej i bez udziału cesarza. W tym celu starał się zacieśnić współpracę z papieżem Celestynem¹²⁴. Gdy to się jednak nie udało, patriarcha Aleksandrii obrał nową taktykę. Na obrady soboru zabrał ze sobą kilkudziesięciu biskupów oraz dużą grupę duchownych i mnichów¹²⁵. W ten sposób postąpił wbrew woli cesarza, który zezwolił na zabranie ze sobą jedynie kilku sufraganów¹²⁶. Cyryl mógł również liczyć na poparcie Memnona (IV/V w.), biskupa Efezu, który zgromadził kilkudziesięciu biskupów z Azji i Pamfilii¹²⁷. Nestoriusz sądził zapewne, że poprą go metropolici z diecezji Pontu, Azji i Tracji¹²⁸. Jednakże 7 czerwca 431 r., po przybyciu do Efezu, zrozumiał, że sytuacja nie układa się po jego myśli. Część biskupów z podległych mu diecezji przyłączyła się bowiem do obozu Cyryla. Nieobecni byli wciąż legaci papiescy, których Celestyn I wysłał w zastępstwie do Efezu¹²⁹. Nie przybyła też na czas delegacja biskupów syryjskich z Janem Antiocheńskim na czele. Sokrates napisał, że pięć dni później zjawił się w Efezie przyjaciel Cyryla Juwenalis (422-458), metropolita Jerozolimy¹³⁰. Teodozjusz II oddelegował tymczasem komesa Kandyniana (IV/V wiek), by dopilnował bezpieczeństwa obrad soboru i zakazał mu ingerowania w kwestie merytoryczne¹³¹. Cyryl wykorzystał fakt nieobecności Jana z Antiochii oraz legatów papieskich i 22

¹²⁴ Por. Ilski, *Sobory w polityce religijnej Teodozjusza II*, s. 10-11.

¹²⁵ Por. Bralewski, *Imperatorzy późnego cesarstwa rzymskiego*, s. 108, przyp. 232; Russell, *Cyril of Alexandria*, s. 46, przyp. 66; Wessel, *Cyril of Alexandria*, s. 138.

¹²⁶ Por. ACO I 1, 1, s. 115; zob. Bralewski, *Imperatorzy późnego cesarstwa rzymskiego*, s. 106, przyp. 214.

¹²⁷ Por. Wessel, *Cyril of Alexandria*, s. 138, 140; Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 53; zob. też T.E. Gregory, *Memnon*, w: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. A.P. Kazhdan, vol. 2: *Esot-Nika*, Oxford 1991, 1337.

¹²⁸ Por. Bralewski, *Imperatorzy późnego cesarstwa rzymskiego*, s. 108.

¹²⁹ Fakt ten K. Ilski (*Sobory w polityce religijnej Teodozjusza II*, s. 31-32, przyp. 101) zinterpretował, jako wyraz ograniczonego zaufania papieża do Cyryla. Należy jednak pamiętać, że Celestyn I powierzył patriarsze Aleksandrii wykonanie postanowień synodu rzymskiego. Zatem wydaje się, że posiadał do Cyryla duże zaufanie, które było podbudowane wzajemną korespondencją. Przypuszczam, że papież wysyłając legatów na sobór do Efezu, chciał zaakcentować swoje honorowe pierwszeństwo wśród zgromadzonych biskupów. Wielokrotnie przecież podkreślał, że jako następca św. Piotra jest ostoją kościelnej jedności i ortodoksji (ACO I 2, s. 15. 23. 100), a obecność jego przedstawicieli miała nadawać szczególnego charakteru tej idei, mimo to nie znalazła ona szerszego oddźwięku na Soborze w Efezie.

¹³⁰ Por. Sokrates, HE VII 34, 3, 7-8, Sch 506, 122; zob. też komentarz A. Ziółkowskiego do: Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła*, s. 545, przyp. 98; Bartnik, *Sobór Efesko-Aleksandryjski*, s. 35; Wessel, *Cyril of Alexandria*, s. 139; A. Papadakis, *Juvenal*, w: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2, s. 1086.

¹³¹ Por. ACO I 1, 1, s. 115 i 119-121; zob. Bralewski, *Imperatorzy późnego cesarstwa rzymskiego*, s. 106. 135.

czerwca zainauguował obrady soboru¹³². Nie zważał przy tym na sprzeciw Kandyniana i sześćdziesięciu ośmiu biskupów¹³³. Sokrates wyjaśnił, że zdecydowano się zacząć obrady, gdyż Jan z Antiochii ciągle zwlekał z przybyciem. Nie jest to jednak prawdziwa informacja. W tym czasie metropolita Antiochii wraz z syryjskimi biskupami był niedaleko od Efezu i prosił poprzez posłańców, by na niego zaczekano¹³⁴. Jednakże Cyryl miał ambicje osobistego pokierowania obradami soboru. Samowolnie też wystąpił w roli przedstawiciela biskupa Rzymu. Niewątpliwie obawiał się ewentualnej przegranej przy pełnym składzie zebranych biskupów, ponieważ miał świadomość, że nie mógłby wówczas bezpośrednio wpływać na bieg wydarzeń. Ponadto Jan z Antiochii cieszył się również wielkim autorytetem i zawsze mógł stanąć po stronie Nestoriusza, tym bardziej, że wcześniej uznał wywody Cyryla za skażone apolinaryzmem¹³⁵. Cesarz zganił Cyryla za ten nieuzasadniony pośpiech¹³⁶. Opisuując rozpoczęcie obrad soboru, Sokrates ujawnił, że Cyryl był wrogo nastawiony do Nestoriusza, zaś ten ostatni odmówił przybycia na obrady, gdyż tę sesję bez pełnego składu uznał za nielegalną¹³⁷. Wkrótce po otwarciu obrad prezbiter Piotr, który był sekretarzem Cyryla, odczytał zgromadzonemu odpowiednio spreparowane oskarżenie. Nestoriuszowi zarzucano w nim sianie zamętu poprzez głoszenie poglądów, których treść dotarła do Aleksandrii i miała wywołać duży niepokój wśród tamtejszych chrześcijan. Ponadto w przedmiotowym oskarżeniu podkreślono, że Nestoriusz zignorował napomnienia Cyryla, w których patriarcha Aleksandrii skłaniał go do wycofania się z wcześniejszych twierdzeń na temat tytułu Θεοτόκος. Natomiast sam Cyryl sprytnie wyeksponował swoją współpracę z papieżem Celestynem, odwołując się do postanowień synodu rzymskiego i korespondencji związanej z egzekwowaniem jego decyzji. Zapoznano się też z drugim listem Cyryla do Nestoriusza i jego odpowiedzią, którą potępiono¹³⁸. Po trzykrotnym, nieskutecznym wezwaniu

¹³² Por. Ilski, *Sobory w polityce religijnej Teodozjusza II*, s. 32-34.

¹³³ Por. ACO I 1, 2, s. 8-9; tamże I 1, 5, s. 119-124; zob. Ilski, *Sobory w polityce religijnej Teodozjusza II*, s. 34; Bartnik, *Sobór Efesko-Aleksandryjski*, s. 35; Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 54.

¹³⁴ Por. Sokrates, HE VII 34, 3, 8-9, SCh 506, 122, tłum. Kazikowski, s. 545; ACO I 1, 1, s. 119; zob. Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 54.

¹³⁵ Por. ACO I 1, 2, s. 13-14; zob. Ilski, *Sobory w polityce religijnej Teodozjusza II*, s. 32-33; Wessel, *Cyryl of Alexandria*, s. 147. Propagandowe stwierdzenie Cyryla, że reprezentował w Efezie papieża Celestyna I, było później uznawane za fakt historyczny. Informację taką znajdujemy chociażby w *Historii Kościoła* Ewagriusza Scholastyka (536/537-ok. 600), por. Evagrius Scholasticus, HE I 4, PG 86/2, 2428B-2429A, tłum. Kazikowski, s. 7). Na ten temat, por. Bralewski, *Obraz papieża*, s. 220-225.

¹³⁶ Por. ACO I 1, 3, s. 31-32. K. Ilski (*Sobory w polityce religijnej Teodozjusza II*, s. 32) podejrzewa, że Teodozjusz II chciał powierzyć przewodniczenie obradom soboru Janowi z Antiochii. Por. Bralewski, *Imperatorzy późnego cesarstwa rzymskiego*, s. 63-64.

¹³⁷ Por. Sokrates, HE VII 34, 4, 12, SCh 506, s. 122, tłum. Kazikowski, s. 546; tamże VII 34, 6, 18-21, SCh 506, 122, tłum. Kazikowski, s. 546.

¹³⁸ Por. ACO I 1, 2, s. 7-8; zob. Bartnik, *Sobór Efesko-Aleksandryjski*, s. 35; Russell, *Cyryl of*

patriarchy Konstantynopola przed sobór, zebrani pozbawili go urzędu i ekskomunikowali¹³⁹. W świetle powyżej omówionych wydarzeń, Sokrates mylił się twierdząc, że Nestoriusza pozbawiono urzędu na podstawie wielokrotnego rozpatrywania jego kazań. W rzeczywistości nic takiego nie miało miejsca¹⁴⁰. Po zakończeniu obrad biskupi poinformowali o swojej decyzji cesarza i poprosili o pozwolenie na powrót do domu¹⁴¹. Na takim obrocie sprawy zależało Cyrylowi, gdyż wówczas podjęte postanowienia nabrałyby mocy prawnej¹⁴². Nestoriusz z kolei wysłał do Teodozjusza list ze skargą na postępowanie Cyryla i jego stronników. Napisał w nim, że zwolennicy Cyryla zlekceważyli komesa Kandyniana i jego sugestie, by zaczekać na delegację Jana z Antiochii. Ponadto oskarżył Cyryla i Memnona o użycie przemocy fizycznej i groźbę śmiercią wszystkim popierającym go biskupom¹⁴³. Kandynian również wysłał cesarzowi sprawozdanie z zaistniałych wypadków i uznał tę sesję soboru za nieważną¹⁴⁴. Jan Antiocheński przybył do Efezu 26 czerwca¹⁴⁵. W liście do cesarza tłumaczył swoje opóźnienie złymi jakościowo drogami i ulewnym deszczem¹⁴⁶. Po zapoznaniu się z zaistniałymi wypadkami, Jan zwołał opozycyjny sobór¹⁴⁷. Zebrani na nim biskupi ogłosili depozycję Cyryla i Memnona¹⁴⁸. Sokrates błędnie opisał wspomniane powyżej wydarzenia. Przypisał zwołanie wspomnianego soboru Nestoriuszowi, natomiast przybycie Jana do Efezu umiejscowił po dokonaniu depozycji Cyryla i Memnona¹⁴⁹. Nie wiemy, dlaczego pomylił fakty, tym bardziej, że Nestoriusz nie uczestniczył w soborze zwołanym przez Jana. Być może odtworzył wydarzenia na podstawie ustnej relacji i nie skorzy-

Alexandria, s. 47-50; Wessel, *Cyril of Alexandria*, s. 147-148.

¹³⁹ Por. ACO I 1, 2, s. 10-12. 54-64. Cz. Bartnik (*Sobór Efesko-Aleksandryjski*, s. 35) sugeruje, że trzykrotne wezwanie Nestoriusza przed sobór sprowadziło się jedynie do trzykrotnego wyrecytowania stosownej formułki. R. Kosiński (*Dzieje Nestoriusza*, s. 54, przyp. 185) słusznie zauważył, że wzrosła liczba biskupów obecnych na soborze. Początkowo było ich 156, a depozycję Nestoriusza podpisało już 197, zob. Russell, *Cyril of Alexandria*, s. 50.

¹⁴⁰ Por. Socrates, HE VII 34, 7, 21-22, SCh 506, 122, tłum. Kazikowski, s. 546. Cz. Bartnik (*Sobór Efesko-Aleksandryjski*, s. 35) podkreśla, że nie rozpatrywano myśli, nie dokonywano analizy tekstów i nie przeprowadzono rzeczowej dyskusji.

¹⁴¹ Por. ACO I 1, 3, s. 64.

¹⁴² Por. Ilski, *Sobory w polityce religijnej Teodozjusza II*, s. 34.

¹⁴³ Por. ACO I 1, 5, s. 13-15; zob. Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 55.

¹⁴⁴ Por. ACO I 1, 2, s. 68; tamże I 4, s. 33; zob. Russell, *Cyril of Alexandria*, s. 50.

¹⁴⁵ Por. Russell, *Cyril of Alexandria*, s. 50; Chadwick, *Kościół w epoce wczesnego chrześcijaństwa*, s. 197; Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 55.

¹⁴⁶ Por. ACO I 1, 5, s. 125-127; zob. Ilski, *Sobory w polityce religijnej Teodozjusza II*, s. 36.

¹⁴⁷ Por. ACO I 1, 5, s. 119-124. Sobór zwołany przez Jana został zalegalizowany przez komesa Kandyniana, który podczas otwarcia odczytał cesarskie *sacra* o zgromadzeniu biskupów. Oznaczało to, że sobór zwołany przez Jana zyskiwał aprobatę cesarza, gdyż w jego imieniu występował Kandynian (tamże I 1, 3, s. 9-10).

¹⁴⁸ Por. tamże I 1, 5, s. 122-123; zob. Russell, *Cyril of Alexandria*, s. 50; Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 55.

¹⁴⁹ Por. Socrates, HE VII 34, 8, 24-28, SCh 506, 124, tłum. Kazikowski, s. 546-547.

stał z dostępnych dokumentów¹⁵⁰. Teodozjusz, w odpowiedzi na listy ze skargami Kandyniana i Nestoriusza, odrzucił uchwały podjęte po kierownictwem Cyryla. Ponadto podkreślał, że jego troską jest ortodoksja i że nie będzie faworyzował żadnej ze stron. Zakazał też biskupom opuszczania Efezu i oczekiwał ustalenia wspólnego stanowiska¹⁵¹. Wówczas Cyryl podburzył mieszkańców miasta, by uniemożliwiali Janowi i towarzyszącym mu biskupom kontynuowanie obrad. W rezultacie jego działań ludność tarasowała drogę do kościoła św. Jana, gdzie zbierał się sobór, co spowodowało, że metropolita Antiochii wysłał skargę do cesarza¹⁵². W Konstantynopolu przeciwnicy Nestoriusza z radością przyjęli wiadomość o jego depozycji. Na ulice wyległ tłum, który udał się pod pałac cesarski. Na jego czele stanął archimandryta Dalmacjusz (IV/V wiek), którego cesarz przyjął na audiencji wraz z delegacją mnichów. Nestoriusz napisał później, że po tym spotkaniu Teodozjusz II zmienił nastawienie do niego¹⁵³. Tymczasem Cyryl wysłał do stolicy delegację biskupów, której zadaniem było pozyskanie przychylności Teodozjusza. Wysłannicy prosili o utrzymanie ekskomuniki Nestoriusza i uchylenie depozycji Cyryla i Memnona. Próbowali oni także pozyskać urzędników cesarskich, by ci poparli ich starania¹⁵⁴. Jedną z form pozyskiwania sprzymierzeńców w administracji cesarskiej było wręczanie łapówek. Otto Seeck oszacował na początku XX wieku, że Cyryl podarował do cesarskiego skarbcza tysiąc pięćset funtów złota. K. Ilski podkreślił, że chętnie je przyjęto, ale nie gwarantowało to załatwienia sprawy po myśli patriarchy¹⁵⁵. Mimo nacisków, wywieranych przez obie strony sporu, Teodozjusz uznał odwołanie z urzędu zarówno Nestoriusza, jak i Cyryla oraz Memnona¹⁵⁶. Wreszcie do Efezu dotarli legaci papiescy, biskupi Arkadiusz i Projektus oraz prezbiter Filip. Na zwołanej w pałacu Memnona sesji soboru potwierdzili oni wcześniejsze postanowienia synodu rzymskiego i uznali słuszność depozycji

¹⁵⁰ R. Kosiński (*Dzieje Nestoriusza*, s. 55) przypuszcza, że Jan z Antiochii mógł się obawiać kwestionowania uchwał zwołanego przez siebie soboru, gdyby w nim wziął udział Nestoriusz. Jednakże uczony słusznie zauważa, że Jan i jego stronnicy zajęli się przede wszystkim sprawą prawowierności Cyryla.

¹⁵¹ Wspomniany list został zredagowany prawdopodobnie 29 czerwca, por. Ilski, *Sobory w polityce religijnej Teodozjusza II*, s. 35; Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 56.

¹⁵² Por. ACO I 1, 5, s. 129-131; zob. Ilski, *Sobory w polityce religijnej Teodozjusza II*, s. 37.

¹⁵³ Por. Nestorius, *Liber Heraclidis*, ed. F. Nau, s. 241-246; zob. Wessel, *Cyril of Alexandria*, s. 165-167. R. Kosiński (*Dzieje Nestoriusza*, s. 56) trafnie zauważa, że do zmiany stanowiska w sprawie Nestoriusza zapewne skłoniła cesarza wspomniana demonstracja, która ukazywała ogromną niepopularność biskupa stolicy.

¹⁵⁴ Por. ACO I 1, 3, s. 48; zob. Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 56.

¹⁵⁵ Por. ACO I 1, 5, s. 136, zob. O. Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, Bd. 6, Stuttgart 1920, 230-231; Ilski, *Sobory w polityce religijnej Teodozjusza II*, s. 40. Uczni różnie interpretowali sprawę łapówek. Niektórzy twierdzili, że należy je uznawać za zwyczajowe podarki, por. tamże, s. 58.

¹⁵⁶ Por. tamże, s. 38-39; Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 56-57.

Nestoriusza¹⁵⁷. Na kolejnym posiedzeniu, które miało miejsce 16 lipca, Cyryl zażądał, żeby przybył Jan z Antiochii. Jednakże syryjski metropolita odmówił i w konsekwencji został ekskomunikowany¹⁵⁸. Sokrates bardzo lakonicznie odniósł się do tego faktu odnotowując tylko, że Jan po zapoznaniu się z przebiegiem zdarzeń uznał Cyryla za wicherzyciela. Natomiast ogłoszenie depozycji metropolity Antiochii miało być wyrazem zemsty Cyryla i Juwenalisa¹⁵⁹. Historyk nie opisał tła omawianego wydarzenia i nie wyjaśnił, że kluczową rolę odegrały w nim osobiste ambicje Jana i Cyryla. Obaj metropolici bowiem chcieli kierować soborem, a ich wzajemna niechęć była wyrazem odwiecznej rywalizacji Antiochii i Aleksandrii. Legaci papiescy wysłali do cesarza list, w którym kwestionowali legalność zgromadzenia kierowanego przez Jana¹⁶⁰. Z kolei biskupi zgrupowani wokół Cyryla skierowali do cesarza prośbę o zgodę na zamknięcie soboru, ponieważ w ich przekonaniu wszystkie sporne sprawy zostały już załatwione. Jednakże Teodozjusz II oczekiwał, że dojdzie do pojednania pomiędzy obiema stronami konfliktu. Gdy dalsze dyskusje i wymiana korespondencji nie przyniosły oczekiwanych rezultatów, cesarz zdecydował się na radykalne posunięcie. Nakazał osadzić w areszcie domowym głównych oponentów: Nestoriusza, Cyryla i Memnona. S. Bralewski wyjaśnia, że miało to ich zmusić do kompromisu i wzajemnej zgody¹⁶¹. Jednak i to nie poprawiło sytuacji. Wówczas Teodozjusz II podjął się osobistej mediacji. Obie strony spotkały się w obecności cesarza w Chalcedonie, ale nie osiągnęły porozumienia. Sprawa Nestoriusza zeszła na dalszy plan. Sokrates napisał o nim, że zdjęty żalem wycofał się ze swoich zastrzeżeń odnośnie tytułu Θεοτόκος. Jednakże, co podkreślił tenże historyk, nie zmieniło to jego położenia¹⁶². Ostatecznie zaś, zniechęcony przewlekającym się konfliktem, poprosił, aby cesarz pozwolił mu powrócić do jego macierzystego klasztoru w Antiochii, na co otrzymał zgodę¹⁶³. Na początku września 431 r. Teodozjusz II zezwolił na zamknięcie obrad soboru i na to, by biskupi udali się do swoich siedzib. Z nieznanых powodów Sokrates umiejscowił to wydarzenie pod datą 28 czerwca¹⁶⁴. Cyryl przekupił

¹⁵⁷ Legaci przybyli do Efezu 10 lipca, por. Iłski, *Sobory w polityce religijnej Teodozjusza II*, s. 39; Bartnik, *Sobór Efesko-Aleksandryjski*, s. 36; Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 57.

¹⁵⁸ Por. ACO I 1, 3, s. 5-9. 24-25, zob. M. Starowieyski, *Sobory Kościoła Niepodzielonego*, Tarnów 1994, 58; Bartnik, *Sobór Efesko-Aleksandryjski*, s. 36, Wessel, *Cyril of Alexandria*, s. 176-177.

¹⁵⁹ Por. Socrates, HE VII 34, 9, 27-32, SCh 506, 124, tłum. Kazikowski, s. 547.

¹⁶⁰ Por. ACO I 1, 3, s. 28-30.

¹⁶¹ Por. Bralewski, *Imperatorzy późnego cesarstwa rzymskiego*, s. 64, nota 289.

¹⁶² Socrates, HE VII 34, 10-11, 32-37, SCh 506, 124, tłum. Kazikowski, s. 547.

¹⁶³ Por. ACO I 1, 7, s. 71, zob. Russell, *Cyril of Alexandria*, s. 51; Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 57-58.

¹⁶⁴ Por. Socrates, HE VII 34, 12, 39-41, SCh 506, 124; zob. też komentarz A. Ziółkowskiego do: Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła*, s. 547, przyp. 107 oraz komentarz P. Maravala, SCh 506, s. 125, przyp. 6: „Le concile cyrillien tint encore six sessions en juillet, et le concile ne fut officiellement dissous qu'après le 32 octobre: ACO I 1, 7, p. 142”.

strażnika i zbiegł do Aleksandrii, w której okrzyknięto go zwycięzcą¹⁶⁵. Cesarz, postawiony przed faktem dokonanym, unieważnił depozycję Cyryla i Memnona¹⁶⁶. Nowym biskupem Konstantynopola został Maksymian (431-434), który był oddanym stronnikiem Cyryla¹⁶⁷. Sokrates wspomniał też o tym, że Jan zgromadził w Antiochii wielu biskupów i ogłosił depozycję Cyryla. W rzeczywistości Jan zainicjował zwołanie synodów w Tarsie i Antiochii, na których ponownie potępiono Cyryla i przyjęte pod jego wpływem postanowienia Soboru Efeskiego¹⁶⁸. O Nestoriuszu zaś historyk ten pisze, że za jego czasów przebywał on na wygnaniu w Wielkiej Oazie¹⁶⁹. Natomiast na temat konfliktu pomiędzy Janem i Cyrylem odnotował, że później poniechali oni wrogości i wzajemnie unieważnili swoje depozycje¹⁷⁰. Do kompromisu doszło w 433 r., po długich pertraktacjach i naciskach ze strony Teodozjusza II¹⁷¹. Cyryl w liście do Jana z Antiochii wyraził swoje zadowolenie z osiągniętego porozumienia i podkreślił rolę, jaką w jego ustanowieniu odegrał cesarz¹⁷². Zwolennicy Nestoriusza nie uznali formuły *Credo* uzgodnionej w 433 r. i założyli własny Kościół. Później większość z nich z powodu prześladowań przeniosła się do Persji¹⁷³. Nestoriusz dożył sędziwego wieku i zmarł w nieznanych okolicznościach pomiędzy 451 a 453 rokiem¹⁷⁴. Sokrates, podsumowując wydarzenia

¹⁶⁵ Por. Nestorius, *Liber Heraclidis*, s. 249; ACO I 3, s. 179; zob. Campenhausen, *Ojcowie Kościoła*, s. 132; Russell, *Cyril of Alexandria*, s. 51; Chadwick, *Kościół w epoce wczesnego chrześcijaństwa*, s. 198.

¹⁶⁶ Por. ACO I 1, 7, s. 81. Por. Ilski, *Sobory w polityce religijnej Teodozjusza II*, s. 42.

¹⁶⁷ Por. ACO, I 1, 3, s. 67; Socrates, HE VII 35, 3, 8-10, SCh 506, 126, tłum. Kazikowski, s. 549; tamże VII 37, 19, 53-56, SCh 506, 136, tłum. Kazikowski, s. 553; zob. Russell, *Cyril of Alexandria*, s. 51; Leszka, *Rola duchowieństwa na dworze cesarzy*, s. 79.

¹⁶⁸ Por. Socrates, HE VII 34, 13, 41-44, SCh 506, s. 124; zob. też komentarz A. Ziółkowskiego do: Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła*, s. 548, przyp. 108. W synodach w Tarsie i Antiochii wziął udział również Teodoret z Cyru. W tym czasie napisał dzieło zatytułowane *Pięć ksiąg przeciw Cyrylowi i Soborowi Efeskiemu (Libri V contra Cyrillum et concilium Ephesinum = Pentalogus)*, skierowane przeciw nauce Cyryla i postanowieniom Soboru Efeskiego z 431 roku, por. I. Pasztorikupan, *Theodoret of Cyrus, The Early Church Fathers*, London 2006, 13; J.M. Szymusiak – M. Starowieyski, SWP 371-374; J.N. Guinot, *L'Exégèse de Théodoret de Cyr*, Théologie Historique 100 Paris 1995, 571-575.

¹⁶⁹ Por. Socrates, HE VII 34, 11, 37-38, SCh 506, 124, tłum. Kazikowski, s. 547. Było to jedno z miejsc internowania Nestoriusza. Na ten temat źródła dokładnie przeanalizował R. Kosiński (*Dzieje Nestoriusza*, s. 59-61; zob. też Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, s. 215; Bartnik, *Sobór Efeso-Aleksandryjski*, s. 36; Milewski, *Depozycje i zsyłki biskupów*, s. 401-402).

¹⁷⁰ Por. Socrates, HE VII 34, 13, 44-45, SCh 506, 124, tłum. Kazikowski, s. 548.

¹⁷¹ Proces powstawania kompromisu szczegółowo przedstawili: Ilski, *Sobory w polityce religijnej Teodozjusza II*, s. 56-59; Russell, *Cyril of Alexandria*, s. 52-56; Wessel, *Cyril of Alexandria*, s. 268-283; por. Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, s. 217-218.

¹⁷² Por. ACO I 1, 4, s. 15-20.

¹⁷³ Por. Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, s. 217; Starowieyski, *Sobory Kościoła niepodzielonego*, s. 61.

¹⁷⁴ Por. Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 61-63.

dotyczące Nestoriusza, stwierdził, że jego „niedorzeczne gadulstwo” (ψυχρολογία) podzieliło ludność stolicy i wywołało straszny zamęt¹⁷⁵. Przekazany przez tego historyka obraz kontrowersji nestoriańskiej, zawiera wiele luk i nieścisłości. Rekonstrukcji wydarzeń można dokonać tylko dzięki zestawieniu jego relacji z innymi źródłami. Jest to o tyle zaskakujące, że Sokrates miał dostęp do dokumentów i relacji naocznych świadków, a kiedy pisał, żył jeszcze Nestoriusz¹⁷⁶. Historyk nie umiał jednak, mimo swoich wcześniejszych zapewnień, nabrać dystansu do omawianych postaci. Według niego Nestoriusz był niedokształcony i nieodpowiedzialny, a ponadto zapatrzony we własną elokwencję, przez co doprowadził do podziałów w Kościele. Wymowny jest komentarz, który Sokrates zamieścił w związku ze sprawą macedonian:

„Przytrafiło się zatem i Nestoriuszowi, że gdy się kłótnię [...], sam został usunięty z Kościoła”¹⁷⁷.

Nie ukrywał również wrogości Cyryla do biskupa stolicy i uważał, że zbyt pochopnie dokonał on depozycji Nestoriusza¹⁷⁸. Sokrates starał się w swojej relacji stworzyć pozory obiektywizmu. Jednakże fakt, że obaj biskupi wcześniej wystąpili przeciw nowacjanom, miał znaczący wpływ na negatywne przedstawienie ich postaci¹⁷⁹.

Trzydziestodwuletnie rządy Cyryla w Kościele Aleksandryjskim obfitowały w wiele znaczących i dramatycznych wydarzeń. Przez to, jak zaznaczyłem na początku, jego osoba budzi wiele kontrowersji. Kiedy analizujemy relację Sokratesa Scholastyka oraz korespondencję patriarchy z innymi biskupami i rodziną cesarską, dostrzegamy w nim przede wszystkim zręcznego polityka. Cyryl doceniał znaczenie przepływu informacji i na bieżąco śledził sytuację na dworze w Konstantynopolu. Dlatego większość jego działań przyniosła oczekiwane efekty. Na początku pontyfikatu Cyryl natrafił na sprzyjające okoliczności, które pomogły mu w realizowaniu własnych celów. Władza centralna była niestabilna. Małoletni cesarz pozostawał pod wpływem starszej siostry Pulcherii i zmieniających się u jej boku prefektów. Koterie dworskie przy pomocy intryg walczyły z sobą o względy regentki. Poza tym na dworze przyjęto antypogańską i antyżydowską politykę. To pozwoliło Cyrylowi pozbyć się groźnej opozycji i przepędzić Żydów z Aleksandrii. Potem wystą-

¹⁷⁵ Por. Socrates, HE VII 32, 22, 75, SCh 506, 120, tłum. Kazikowski, s. 543; tamże VII 34, 14, 48, SCh 506, 126, tłum. Kazikowski, s. 548.

¹⁷⁶ Por. tamże, VII 34, 11, 37-38, SCh 506, 124, tłum. Kazikowski, s. 547.

¹⁷⁷ Tamże VII 31, 6, 21-22, SCh 506, s. 114, tłum. Kazikowski, s. 540.

¹⁷⁸ Por. tamże, VII 34, 4, 12, SCh 506, 122, tłum. Kazikowski, s. 546; tamże VII 34, 9, 29-30, SCh 506, 124, tłum. Kazikowski, s. 547.

¹⁷⁹ Por. Stachura, *Heretycy, schizmatycy i manichejczycy*, s. 184-186.

pił przeciwko filozofce Hypatii, która skupiała wokół siebie pogańskie elity miasta. Podjudził parabolanów¹⁸⁰ do jej zabicia i w ten sposób rozbił opozycję wspieraną przez prefekta Orestesa. Swoje posunięcia motywował zapewne obroną ortodoksji, czym zyskał poklask na dworze w Konstantynopolu. W następstwie tych działań pozycja patriarchy w Egipcie stała się niepodważalna. Mógł on teraz zająć się porządkowaniem spraw episkopalnych na podległym sobie terytorium. Na biskupów mianował zaś osoby, których lojalności był pewny. W samej strukturze egipskiego Kościoła też nic się nie zmieniło, gdyż Cyryl skutecznie przeciwdziałał powstawaniu nowych metropolii. Wszelkie problemy sporne rozwiązywał stosując przemoc, której skutecznym narzędziem byli parabolanie, dlatego nikt w Egipcie nie śmiał mu się sprzeciwić.

W czasie konfliktu z Nestoriuszem patriarcha również dał dowód doskonałego rozeznania w sytuacji politycznej. Jednakże w 428 r. Teodozjusz II sprawował już samodzielne rządy i nie zamierzał ignorować zdarzeń, do których doszło na terenie Egiptu. Kiedy więc prześladowani przez Cyryla mnisi złożyli skargę u cesarza, ten natychmiast przekazał ją do rozpatrzenia Nestoriuszowi. Nie wiemy jednak, jak zachowałyby się Cyryl, gdyby nie owa skarga. Nie zapominajmy, że w 429 r. pozycja patriarchy była stosunkowo silna i nikt jej nie kwestionował. W Egipcie sprawował on niepodzielne rządy, ponieważ już kilkanaście lat wcześniej pozbył się miejscowych oponentów. Ponadto utrzymując stałe kontakty z biskupem Rzymu, nie dopuszczał do izolowania swego patriarchatu na arenie kościelnej. Zezwalając zaś na rehabilitację Jana Chryzostoma, umocnił swój autorytet wśród wschodnich biskupów. Tymczasem konflikt z nowym biskupem Konstantynopola, niósł z sobą realną groźbę utraty piastowanej godności, tym bardziej, że Nestoriusz na początku sporu cieszył się poparciem cesarza. Badacze od dawna uwypuklają podobieństwa, jakie łączą ze sobą sprawy Jana Chryzostoma i Nestoriusza. Zapominają jednak przy tym, że choć w obydwu przypadkach zastosowano te same metody, to jednak konflikty te miały zupełnie inne podłoże. Cyryl nie zabiegał, tak jak jego wuj, Teofil, o osadzenie własnego kandydata na tronie biskupim w Konstantynopolu. Był w stanie zadowolić się władzą, którą posiadał w Egipcie. Przystąpił do działania, gdy tam jego rządy zostały zagrożone. W moim przekonaniu wszystkie posunięcia patriarchy w tej sprawie wynikały z determinacji, aby utrzymać dotychczasową pozycję. Trudno jest się zgodzić z wnioskiem Rafała Kosińskiego, że spór Cyryla i Nestoriusza był podyktowany przede wszystkim różnicą poglądów, a w mniejszym stopniu polityką¹⁸¹. *Historia Kościoła* Sokratesa, jak też i omówiona powyżej korespondencja, pokazują, że egipski patriarcha zaangażował w ten spór cały swój „korpus dyplomatyczny”. Nie przebiegał też w środkach i za pomocą propagandy dyskredytował adwersarza. Nie cofał się nawet przed użyciem przemocy i podbu-

¹⁸⁰ Por. nota 51.

¹⁸¹ Por. Kosiński, *Dzieje Nestoriusza*, s. 63.

rzał ludność Efezu, by nie dopuścić do obrad przeciwnego obozu. Dodatkowo nadużył autorytetu Kurii Rzymskiej i przypisał sobie uprawnienia, których nie posiadał. Swoje wpływy próbował rozszerzać również przy pomocy łapówek. W 433 r. nie wahał się pójść na kompromis w kwestiach doktrynalnych, przy których dotychczas obstawał. Wszystkie te fakty udowadniają, że Cyryl realizował własną politykę, której celem była obrona jego dotychczasowej pozycji oraz pogniębienie odwiecznego rywala – patriarchy Antiochii. Zwycięstwo w sporze z Nestoriuszem zawdzięczał własnej konsekwencji i uporowi. Nigdy nie działał pochopnie. Posiadał doskonały zmysł polityczny i analityczny umysł stratega. Dzięki temu zrealizował marzenia swojego wuja Teofila i uzyskał czasową kontrolę nad biskupstwem w Konstantynopolu, gdyż Maksymian, nowy biskup stolicy, był jego popiecznikiem. Nie ulega wątpliwości, że kiedy Cyryl umierał w 444 r., pozycja biskupstwa Aleksandryjskiego we wschodniej części Cesarstwa, była silna i w pełni ugruntowana. Natomiast ocena postępowania Cyryla jest sprawą bardzo trudną. Wypada tutaj zgodzić się z opinią Ewy Wipszyckiej, że nie wiemy, ile było w nim cynizmu, a ile szczerzej wiary¹⁸². Należy jednak wyrazić nadzieję, że nie pomylił się kardynał John H. Newman, gdy powiedział: „Nie przypuszczam, by Cyryl zgodził się na to, aby jego czyny zewnętrzne brać za kryterium jego wewnętrznej świętości”¹⁸³. Patriarcha do dziś pozostaje strażnikiem ortodoksji, a jego pisma są wciąż analizowane przez teologów. Na Wschodzie jest uznawany za świętego, a na Zachodzie nadano mu nawet tytuł doktora Kościoła¹⁸⁴.

THE ROLE OF THE CYRIL'S (412-444) PONTIFICATE
IN THE PROCESS OF STRENGTHENING THE POWER OF THE
PATRIARCH OF ALEXANDRIA IN THE EARLY BYZANTINE CHURCH

(Summary)

The author analyzes the content of *Historia Ecclesiastica (Church History)* by Socrates Scholasticus as well as the documents contained in the series *Acta Conciliorum Oecumenicorum* to depict political conditions of the pontificate of Bishop Cyril of Alexandria (412-444). In the article the scholar shows the ways in which Cyril's actions influenced reinforcing of the Egyptian Patriarchate position in the Eastern Church. From the first years of his pontificate Cyril was very knowledgeable about political situation at the imperial court in Constantinople. Juvenile Theodosius was influenced by her older sister Pulcheria and changing prefects at her side. Court coteries fought each other to win the regentess' favour. The Court performed anti-Jewish and antipagan policy. Cyril took advantage of it to get rid of his serious opposition. He expelled Jews from the city and led to killing of

¹⁸² Por. Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, s. 217-218.

¹⁸³ Por. Campenhausen, *Ojcowie Kościoła*, s. 126.

¹⁸⁴ Por. Russell, *Cyril of Alexandria*, s. 63.

a woman-philosopher Hypatia, who centered the pagan establishment around her. He also crushed prefect Orestes, who acted against his tyranny. The situation has changed in 428. Emperor Theodosius grew up and began to make their own decisions. The monks of Egypt came to the capital to lodge a complaint about Cyril to the Emperor. Theodosius designated Nestorius, the Bishop of Constantinople, to investigate the complaint. It seriously threatened to the Egyptian patriarch with loss of his rank and of being hound out of the country. At the same time Nestorius supported calling the mother of Jesus Christ with the name *Theothokos*. Cyril decided to use this fact to accuse the bishop of heresy. It was his way of diverting the public attention from the charges against himself. In the article the author, basing on source materials, strives to prove that all Cyril's moves arose due to his determination to retain his position to date. Theological issues were of secondary importance to him. He had no scruples in accomplishing his goals. Violence, bribery, propaganda, instigating and inciting the people of Ephesus were his methods. Cyril managed to defeat Nestorius thanks to his flair for politics and tracking current information. Cyril's activities not only strengthened the position of Egyptian patriarchate in the eastern church but also led to gain a temporary control over the Constantinople bishopric, as Maximianus, Nestorius successor, was a henchman of the Bishop of Alexandria.

ANEKS

Paraklezjon kościoła św. Zbawiciela na Chorze (XIV w.), Stambuł, Turcja.
Fot. z archiwum mgr. Michała Dziudy (Łódź).

Cyryl Aleksandryjski (pierwszy z prawej) na fresku w paraklezjonie kościoła św. Zbawiciela na Chorze (XIV w.), Stambuł, Turcja. Fot. z archiwum mgr. Michała Dziudy (Łódź)

